

CONVOCATÒRIA 2005

beca 8 de març

DE RECERCA DE LA
MEMÒRIA HISTÒRICA DE
LES DONES A GIRONA

D'invisibles a ciutadanes

Xavier Carmaniu Mainadé

MEMÒRIA DE RECERCA DEL PROJECTE

D'INVISIBLES A CIUTADANES

Recuperació de la memòria històrica de les gironines del segle XX

Xavier Carmaniu Mainadé

Girona, 3 de febrer de 2006

ÍNDEX

<u>INTRODUCCIÓ</u>	3
<u>DESCRIPCIÓ DEL TREBALL</u>	6
<u>DESCRIPCIÓ METODOLÒGICA</u>	8
<u>ANÀLISI HEMEROGRÀFICA</u>	9
<u>NOTÍCIES INTERNACIONALS</u>	10
<u>NOTÍCIES LOCALS</u>	13
<u>NOTÍCIES SOBRE ENTITATS FEMENINES A GIRONA</u>	22
<u>Associacions culturals</u>	22
<u>Associacions catòliques</u>	28
<u>Associacions polítiques</u>	35
<u>Associacions esportives</u>	40
<u>FONTS ORALS: EL TESTIMONI DE LES DONES</u>	43
<u>PROCÈS DE SELECCIÓ DE LES ENTREVISTADES</u>	44
<u>EL TESTIMONI D'ANGELINA T. C.</u>	47
<u>EL TESTIMONI DE DOLORS P. G.</u>	51
<u>EL TESTIMONI DE ROSA R. G.</u>	54
<u>EL TESTIMONI DE CARMÉ A. V.</u>	57
<u>EL TESTIMONI DE CATALINA R. F.</u>	60
<u>VIDES PARALLELES, LLOCS COMUNS</u>	73
<u>CONCLUSIONS</u>	76
<u>PROPOSTES PER FUTURES RECERQUES</u>	79
<u>EDUCACIÓ</u>	80
<u>DIFUSIÓ</u>	80
<u>RECERCA</u>	81
<u>VALORACIÓ PERSONAL</u>	83
<u>BIBLIOGRAFIA</u>	84

INTRODUCCIÓ

Els historiadors Georges Duby i Michelle Perrot¹, al text de presentació de la seva imprescindible *Historia de las Mujeres*, fan notar que, malgrat el títol d'aquesta obra, no s'ha de caure en l'error de fer una història exclusivament de les dones.

En canvi, segons el seu punt de vista, cal comprendre el paper de la dona al llarg de la història, oferint una visió més àmplia i global de les societats d'èpoques passades.

Seguint aquest precepte, al volum dedicat al segle XX ofereixen una anàlisi de la situació de la dona seguint un doble recorregut: tant des d'un punt de vista cronològic com geogràfic. Per exemple, descriuen el paper femení als diferents països implicats en la Primera Guerra Mundial; el concepte de dona que tenien estats totalitaris com ara l'Alemanya de Hitler, la Itàlia de Mussolini i l'Espanya de Franco; la incorporació de la dona al mercat laboral o l'assoliment dels drets democràtics, entre d'altres.

En definitiva, la *Historia de las Mujeres* demostra la necessitat d'ampliar el focus tradicional d'anàlisi, sigui quin sigui el període tractat. La dona hi ha estat sempre, en tot cas són els historiadors els que no l'han sabut incorporar a les seves recerques.

A Catalunya, la recerca en qüestions d'història i gènere avança lentament. Això fa que, de mica en mica, la història "general" incorpori algunes de les seves aportacions. En canvi, en el cas gironí, això és impossible, perquè no s'ha fet cap treball rigorós de temàtica femenina. La base de dades *Bibliografia de la Ciutat de Girona*, on es recullen totes les referències relacionades amb la ciutat, compta amb molt escadusseres entrades relacionades amb el tema: tan sols hi apareixen un reportatge de *Presència, El temps de les dones*², publicat el 1981 i dos dossiers de la *Revista de Girona*, un de 1999 dedicat a l'escriptora *Aurora Bertrana*³, i un altre de l'any 2000 titulat *Dona i*

¹ Duby, G. i Perrot, M. *Historia de las mujeres. El siglo XX*. Editorial Taurus, Madrid, 2003.

² *El temps de les dones. Presència*, núm. 456, març de 1981.

³ *Aurora Bertrana, vint-i-cinc anys després. Revista de Girona*, núm. 193, març-abril de 1999.

*Féminisme*⁴. Segurament aquest buit historiogràfic explica que obres de divulgació releguin la dona a una quasi total invisibilitat. Per exemple, en els volums que la col·lecció Quaderns d'Història de Girona té dedicats al segle XX no apareix cap element relacionat amb les dones. Ni Joan Puigbert⁵ a *La Girona de la Restauració* ni Josep Maymí⁶ a *La Girona convulsa* presten una mínima atenció a la situació del sexe femení al llarg dels períodes analitzats. Pel que fa a *Girona sota el franquisme*, el seu autor, Josep Clara⁷, destina una part d'un dels capítols a la *Sección Femenina de la FET y de las Jons*. És una de les poques mencions específicament dedicada a les dones que apareixen en aquestes monografies.

Certament aquests historiadors no han pogut incorporar la dona en les seves anàlisis històriques de la ciutat perquè no han disposat de dades. Encara ara aquest és un camp pendent d'explorar i que requereix una investigació detallada. Estem convençuts que en el moment en què això es faci la visió actual de la història de Girona canviarà substancialment. Per exemple, no es pot fer una lectura global del treball fabril a la ciutat sense conèixer de primera mà la situació de les obreres de la Grober, la principal fàbrica de Girona, on la major part de les persones que hi treballaven eren dones. Encara no hi ha cap monografia on es descriu i s'analitzi com eren les treballadores de la Grober, quines condicions laborals tenien, el tipus de relació mantinguda amb els seus superiors masculins...

De la mateixa manera, tampoc no podem valorar la importància de les organitzacions polítiques a la ciutat sense fixar-nos en les formacions integrades per dones, com ara la Secció Femenina de la Lliga Catalana.

Igualment continuen pendents d'analitzar des d'un punt de vista global el conjunt de les entitats de dones presents a la Girona del segle XX per saber qui en formava part i quin tipus d'activitats organitzaven. A l'hora de tractar la història de la Girona contemporània tradicionalment s'ha posat molt èmfasi en determinats aspectes de la sociabilitat no formal, com ara les tertúlies dels

⁴ *Dones i feminisme. Revista de Girona*, núm. 201, juliol-agost de 2000.

⁵ Puigbert, J. *La Girona de la Restauració. Girona, 1874-1923*. Col. Quaderns d'Història de Girona, Diputació i Ajuntament de Girona, Girona, 1995.

⁶ Maymí, J. *La Girona convulsa. Entre la il·lusió i el desencís (1923-1939)*. Col. Quaderns d'Història de Girona, Diputació i Ajuntament de Girona, Girona, 2004.

⁷ Clara, J. *Girona sota el franquisme, 1939-1976*. Col. Quaderns d'Història de Girona, Diputació i Ajuntament de Girona, Girona, 1991.

cafés. En canvi, s'han obviat qüestions tan emblemàtiques com les passejades de les colles de nois i noies per la Rambla, o els balls organitzats per les entitats als seus locals. Durant moltes dècades precisament aquells eren els únics llocs on podien fer coneixença les persones dels dos sexes abans de començar a festejar de manera formal i casar-se. Rambla i balls eren centres vitals de la ciutat intangible.

Totes aquests buits de coneixement expliquen que, fins ara, la producció historiogràfica dedicada a Girona hagi oblidat les dones. En realitat, doncs, s'ha explicat la història de la meitat de les persones de la ciutat. Certament, algunes singularitats femenines amb prou personalitat han aconseguit sortir de l'ombra i fer-se presents als ulls dels historiadors. A nivell polític s'ha ressenyat el cas de la mestra Antònia Adroher, que, durant la guerra civil es va convertir en la primera dona a formar part d'un consistori municipal. En el camp de les lletres, s'ha destacat la figura d'Aurora Bertrana, però massa sovint sota l'ombra del seu pare, i en el de les arts plàstiques, Emilia Xargay va ser capaç de desplegar una obra prou potent com per cridar l'atenció dels analistes. Aquestes, però, són puntes d'un iceberg que encara es manté ocult.

Tenint en compte aquesta situació, amb el nostre treball hem volgut fer una primera prospecció en el camp de la història de gènere. Començar a fer visible una part més gran de la història de la meitat de les persones que han viscut a la ciutat de Girona al llarg del segle XX.

DESCRIPCIÓ DEL TREBALL

Aquesta memòria de recerca està estructurada en dues parts diferenciades però complementàries: l'anàlisi hemerogràfica i l'anàlisi de les fonts orals. Inicialment, segons el projecte presentat, la base del nostre treball havia de ser, principalment, la realització d'entrevistes a dones de Girona. Parallelament, amb la finalitat de reforçar la informació aportada pels testimonis, la premsa només havia de tenir un paper secundari.

Malgrat el plantejament inicial, quan va ser el moment de procedir a seleccionar els testimonis orals se'ns va evidenciar la necessitat d'omplir el buit documental de les primeres dècades del segle XX mitjant la recerca hemerogràfica, perquè les dones entrevistades, per raons d'edat, no ens podien aportar dades relacionades amb aquell període. Afegit a aquest fet, quan vam iniciar l'anàlisi de la premsa vam començar a localitzar informacions referides a institucions femenines que mai fins el moment havien estat documentades degudament. Així doncs, vam creure oportú atorgar un protagonisme més destacat a les fonts hemerogràfiques del que havíem previst inicialment. Malauradament el breu període de temps de què disposàvem entre el moment de la concessió de la beca i la data de termini de lliurament del treball ens van fer delimitar la investigació de premsa fins a l'esclat de la guerra civil, el 1936, entenent que aquella va ser una data clau tant en la història del país en general com en el de les qüestions de gènere en particular.

Parallelament a l'anàlisi de la premsa del primer terç del segle XX, tal i com teníem previst des d'un bon inici, vam procedir a l'enregistrament de testimonis. Les vivències de les dones seleccionades ens van oferir les dades necessàries per resseguir el paper del sexe femení a la nostra ciutat, i per extensió al nostre país, fins gairebé la dècada de 1960. Vam preferir focalitzar els nostres esforços en entrevistar les persones de més edat per poder salvaguardar unes experiències que d'una altra manera haurien desaparegut amb la mort d'aquestes dones. Ara, mercès a la gravació en vídeo digital de les converses mantingudes amb els testimonis s'haurà aconseguit crear un embrionari fons documental que podrà ser útil per futures investigacions que portin a terme

persones interessades tant en la història de Girona com en aspectes específics de les qüestions de gènere.

Certament, com es pot comprovar amb la memòria de la recerca que ara presentem, no s'ha aconseguit arribar a cobrir la totalitat del segle XX. Queden pendents d'analitzar el paper de les dones a la Girona de les darreres etapes de la centúria: el tardofranquisme, la Transició i el restabliment de la democràcia. Són episodis d'una importància cabdal per descriure el procés d'assoliment de la igualtat d'oportunitats entre gèneres i precisament per la seva rellevància hem cregut oportú deixar-los per pròximes recerques. En cas d'haver volgut arribar a abastar tot el nou-cents, el resultat de les nostres investigacions encara hauria estat més epidèrmic del que presentem a continuació.

La descripció dels resultats obtinguts en la recerca hemerogràfica i l'anàlisi de les entrevistes fetes a les testimonis ocupen bona part del gruix d'aquesta memòria. Finalment, i seguint les indicacions de les bases de la Beca 8 de marg, el nostre text es clou amb un apartat de conclusions, un altre de propostes d'accions divulgatives realitzables per part del consistori municipal per afavorir la recuperació de la memòria històrica de les dones, i, en darrer terme, una breu valoració personal.

DESCRIPCIÓ METODOLÒGICA

Tal i com hem descrit en l'apartat anterior la investigació ha tingut una doble vessant: la hemerogràfica i l'oral. Durant el procés d'execució de la recerca, això ha significat aplicar dues tipologies metodològiques molt diferenciades una de l'altra.

Pel que fa a la recerca hemerogràfica hem realitzat un buidatge sistemàtic del *Diario de Gerona* entre el 1900 i el 1936. Vam escollir aquesta publicació perquè és un dels pocs periòdics que es va editar ininterropudament durant tota aquesta etapa, afegit al fet que, gràcies a les instal·lacions de l'Arxiu Municipal, l'investigador en pot fer una consulta ràpida i eficaç. Com es podrà comprovar amb les dades que presentem, l'anàlisi d'aquest diari ha estat altament productiva per descobrir aspectes fins ara desconeguts del paper de la dona a la Girona del primer terç del segle XX.

L'altre gran eix de la nostra recerca ha estat el treball amb fonts orals. Després d'haver realitzat una selecció prèvia entre una mostra d'unes quaranta dones, vam escollir-ne cinc que, bè per la seva procedència social o geogràfica bè per les seves vivències, ens aportaven una informació qualitativament molt rica. Les entrevistes es van enregistrar en format de vídeo digital MiniDv i les cintes que les contenen han estat lliurades juntament amb aquesta memòria, així doncs les converses mantingudes amb aquest grup de dones quedaran dipositades a l'Arxiu Municipal de la Ciutat de Girona.

Òbviament, de manera paral·lela al treball hemerogràfic i oral, hi hagut un llarg procés de lectures relacionades tant amb la història de Girona com amb qüestions de gènere. Aquestes referències bibliogràfiques, algunes de les quals apareixen citades al llarg de la memòria de la recerca, apareixen a les darreres pàgines d'aquest text.

ANÀLISI HEMEROGRÀFICA

Els historiadors consideren el *Diario de Gerona* una eina imprescindible per resseguir l'evolució de la societat de finals del segle XIX i del primer terç del segle XX sobretot per dues raons⁸. La primera és la seva publicació ininterrompuda des del 1889 i fins el 18 de juliol de 1936, la segona és la personalitat dels seus promotors. Cal tenir en compte que entre els seus fundadors hi ha, per exemple, els germans Santiago i Rafael Masó Valenti, representants d'una de les famílies més emblemàtiques de la Girona de preguerra.

Ideològicament, el *Diario de Gerona* es pot definir com un periòdic conservador, catòlic i catalanista. De fet, amb el pas dels anys, acabaria esdevenint el portaveu oficiós de la Lliga Regionalista. Aquest posicionament possibilita espigolar les opinions dels catalanistes conservadors en gairebé tots els temes que ocupaven i preocupaven la societat gironina d'aleshores. En aquest sentit, tal i com hem pogut comprovar a través del nostre treball de recerca, una de les qüestions apareguda de manera força sovintejada són les reivindicacions de les dones. A les pàgines del *Diario de Gerona* es defineix gairebé sempre com a "*feminismo*". Cal tenir en compte que, sobretot durant els primers anys del segle XX, aquest terme es troba en procés de definició. Això fa que els redactors i articulistes del diari l'utilitzin per referir-se a conceptes molt diversos, i a vegades fins i tot antagònics. La paraula "*feminismo*" apareix tant quan comenten manifestacions de les sufragistes britàniques com quan fan cròniques de les darreres novetats literàries d'escriptors que publiquen obres de caire sentimental. No cal dir que hem tingut molt present aquesta peculiaritat a l'hora de realitzar la recerca hemerogràfica.

A partir d'aquesta premissa, una vegada recopilada tota la informació fruit del nostre buidatge sistemàtic del *Diario de Gerona*, hem decidit estructurar en tres grans apartats les notícies i els articles sobre dones que hem localitzat en aquest periòdic, per facilitar així la seva descripció i anàlisi.

⁸ Costa i Fernández, Ll. *Història de la premsa a la ciutat de Girona (1787-1939)*. Col. de Monografies de l'I.E.G., núm. 12, Girona, 1987.

1) Notícies internacionals: el primer grup està format per totes aquelles informacions relacionades amb moviments reivindicatius de l'estranger. Precisament aquest tipus de notícies són les primeres aparegudes al *Diario de Gerona* a principis del segle XX.

2) Notícies locals: en segon lloc hi hem inclòs tots aquells articles on es fa referència a algun aspecte de la situació de la dona; majoritàriament solen ser textos amb una forta càrrega moral, defensant el paper tradicional del sexe femeni i criticant tot allò que interpreten com una subversió de l'ordre.

3) Notícies sobre entitats femenines a Girona: al tercer apartat hi hem reunit totes les informacions relacionades amb les organitzacions femenines que van començar a aparéixer a Girona a partir del 1919. Hem localitzat associacions culturals, religioses, polítiques i esportives. Algunes tenen una vida efimera, però d'altres van seguir una trajectòria constant fins que es va produir l'esclat de la guerra civil.

1. NOTÍCIES INTERNACIONALS

L'any 1901 al *Diario de Gerona* ja es poden llegir les primeres notícies relacionades amb la situació de la dona a diversos punts del món. Al mes de gener, per exemple, es ressenya el fet que a Rússia hi hagi dones treballant als ferrocarrils⁹, i al maig s'informa de la denegació del vot femeni a Noruega¹⁰. Els anys següents també es publiquen notícies provinents de països tan diferents com ara Finlàndia¹¹, Estats Units¹², Bèlgica¹³ o França¹⁴. Fins i tot, l'any 1927 el periòdic recull una breu informació sobre una manifestació de cinc-centes a dones a Damasc que protestaven per l'obligatorietat de l'ús del vel tradicional. El titular de la notícia era prou eloqüent: "*feminismo mahometano*"¹⁵. Tot i això, el Regne Unit és el país més citat pels redactors del *Diario de Gerona* quan publiquen notícies amb protagonistes femenines. El març de 1904, per exemple, es fan ressò d'una dona que treballa com a viatjant de comerç¹⁵, però

⁹ "El feminismo en el ferrocarril". *Diario de Gerona*, 18-01-1901, pg. 14.

¹⁰ "El voto de las mujeres". *Diario de Gerona*, 22-05-1901, pg. 7.

¹¹ "El feminismo en Finlandia". *Diario de Gerona*, 12-09-1907, pgs. 3 i 4.

¹² "Curiosidades. Círculo feminista". *Diario de Gerona*, 16-03-1904, pg. 12.

¹³ "Maniobras de Estrasburgo". *Diario de Gerona*, 04-10-1905, pg. 7.

¹⁴ "La mujer francesa y el sufragio". *Diario de Gerona*, 11-08-1910, pg. 4.

¹⁵ "Curiosidades. Feminismo inglés". *Diario de Gerona*, 12-03-1904, pg. 12.

bona part de l'atenció l'acaparen les accions dutes a terme per part de les sufragistes britàniques. Les cròniques gairebé mai són neutres, sinó que solen ser crítiques i, fins i tot, busquen la ridiculització de les activistes.

Aquesta mena de notícies són presents a les pàgines del diari molt especialment entre el 1901 i fins l'esclat de la Primera Guerra Mundial. No és gens estrany que sigui així perquè tant la Gran Guerra com els anys immediatament posteriors van tenir importants conseqüències pels moviments femenins dels països implicats al conflicte. El mateix *Diario de Gerona* publica diverses notícies que en deixen constància. Comenten, per exemple, que a Anglaterra un grup de voluntàries pretenien anar a lluitar al front i rebre el mateix tracte que si fossin soldats mascles¹⁶. També informen d'una multitudinària manifestació, on quaranta mil dones van sortir als carrers de Londres per reclamar que les deixessin treballar a les fàbriques d'armament¹⁷. L'experiència traumàtica de la Primera Guerra Mundial va suposar un xoc brutal per la societat de l'època. Va deixar seqüeles en gairebé tots els camps, també en els moviments feministes, perquè mentre en alguns països les dones van veure reconeguts part dels seus drets en d'altres es van frenar algunes de les concessions assolides abans de 1914¹⁸.

Quan va haver acabat la Gran Guerra, un dels fets que més va impactar arreu del món va ser l'èxit de la Revolució Comunista iniciada a Rússia i que, mica en mica, s'havia extès per altres territoris fins arribar a la creació de la Unió Soviètica.

A Catalunya, on el moviment obrer s'havia anat enfortint gràcies a la seva capacitat organitzativa, els sectors conservadors veien amb temor la possibilitat que el moviment soviètic també prosperés al Principat. Tenint en compte tant el context internacional com la situació interna del país, és molt comprensible que el *Diario de Gerona*, des de les seves pàgines, es dediqués a criticar totes les mesures que vinguessin de la URSS, també les relacionades amb la consecució de noves responsabilitats per part de les dones. Així, el gener de

¹⁶ "Notas de la guerra. Las amazonas inglesas". *Diario de Gerona*, 03-03-1915, pgs. 4 i 5.

¹⁷ "Notas de la guerra". *Diario de Gerona*, 28-07-1915, pg. 4.

¹⁸ Duby, G. i Perrot, M. *Historia de las mujeres. El siglo XX*. Editorial Taurus, Madrid, 2003.

1924, amb el titular "El mal camí", atacaven als soviètics perquè havien designat una dona com a ambaixadora a Noruega. No podien acceptar que Alexandra Kollontai esdevingués la primera persona del sexe femení que exercís les tasques diplomàtiques¹⁹.

Com succeeix amb tota la premsa conservadora catalana del període analitzat en la nostra recerca, les notícies relacionades amb els moviments de dones publicades al *Diario de Gerona* fan evident la intenció d'establir una clara línia divisòria entre el que es podria definir com a "feminisme bo" en contraposició al "feminisme dolent". Seguint el seu criteri, el "bo" el formaven tots els moviments de dones agrupades a l'entorn de la doctrina catòlica, caracteritzats per no posar en dubte res de l'estructura social tradicional, com per exemple el que promulgaven des de Bèlgica moltes entitats de caire confessional. Aquesta premisa explica que el maig de 1924 es pugui llegir al *Diario de Gerona* que el sufragi femení era positiu per l'ordre social. La raó és que els comunistes belgues havien criticat una proposta de les associacions catòliques reclamant el dret de les dones al vot²⁰. Això passava només quatre mesos després que els redactors del periòdic gironí s'haguessin lamentat que Kollontai es convertís en ambaixadora.

En definitiva, els lectors -i les lectores- del *Diario de Gerona* tenien coneixement que als Estats Units i als països de l'Europa avançada les dones s'organitzaven i reclamaven els seus drets.

¹⁹ "El mal camí". *Diario de Gerona*, 08-01-1924, pg. 1. ²⁰ "Informaciones sociales. El feminismo". *Diario de Gerona*, 06-05-1924, pg. 2.

2. NOTÍCIES LOCALS

Ja des dels primers compassos del segle XX, totes aquestes informacions que hem agrupat sota l'epígraf de "notícies internacionals", comparteixen espai amb altres de més pròximes a la realitat gironina.

El maig de 1902, per exemple, expliquen que, a l'Església de Sant Feliu, el sacerdot Jaume Collell va dedicar tota una prèdica a defensar la dona cristiana en contraposició a la dona feminista²¹. Aquest tipus d'informacions van esquitxant les pàgines del *Diario de Gerona* de tant en tant: s'hi publiquen des de ressenyes de llibres escrits per sacerdots defensors del paper tradicional de la dona fins a extenses cròniques de conferències i trobades, com ara la Setmana Social organitzada pel Bisbat de València el 1907, on un dels eixos principals va ser l'atac frontal al moviment feminista²².

Moltes vegades la qüestió femenina es relacionava amb la moral social. En aquest sentit, un dels casos més interessants és la sèrie d'articles escrits per un home que signava els textos amb el pseudònim "Ivon l'Escop". En realitat es tractava del sacerdot Ricard Aragó, que a través del *Diario de Gerona* va promoure la Lliga del Bon Mot. Aquesta organització, l'objectiu de la qual era lluitar contra la blasfèmia i la grolleria, va tenir una important repercussió a nivell de tot Catalunya, sobretot a partir del moment que el poeta Joan Maragall s'hi va integrar i hi va prendre part d'una manera molt activa. Ivon l'Escop va començar a publicar articles al *Diario de Gerona* el gener de 1908. Un any més tard va iniciar una sèrie de textos dedicats exclusivament a la dona. L'estiu de 1909, poc abans de l'esclat de la Setmana Tràgica, feia una crida al sexe femení. Reclamava que elles havien de ser les que havien d'aconseguir que els homes abandonessin el llenguatge groller:

*"Es que mitja humanitat ha caigut!
Capitulada la rahó y la forsa, resta en peu una altre mitja humanitat,
l'amor: la dona.
La dona catalana deu alsarse dones, pera salvar del imminent perill a
l'altre mitja humanitat catalana eayguda en l'ignominia. (...)*

²¹ *Diario de Gerona*, 24-05-1902, pg. 3.

²² "La semana social en Valencia". *Diario de Gerona*, 20-12-1907, pgs. 3 i 4; *Diario de Gerona*, 21-12-1907, pgs. 3 i 4; *Diario de Gerona*, 22-12-1907, pg. 14.

Y la victoria es eerta perque la batalla s'es entaulada; y no es al earrer la guerra, sinó a cada casa; y no van contra l'enemieh els tirs, sino eontra'ls que'ns son mes amiehs, y totes les eases tenen una dona per eentinella y tota dona sab esgrimir el glavi de foeh del seu amor. Y ¿quin blasfem, dieume, no's deixará dominar y véneer per el seu amor? Y si l'amor vens la mitja humanitat catalana, vensuda, recobrará -al eaure presonera- lo que ella, en mal hora shavia deixat perdrer: la rahó y la forsa, perque la dona, tot amor, ne té prou ab saber que'l seu amat te llum per dirigirla y forsa pera defensarla, y no vindicará may, per sí, l'exceels boti de guerra del home dominat²³.

En definitiva, la dona, des de casa, havia de demanar als homes del seu voltant deixessin de blasfemar. Al text, el sacerdot aprofitava per tranquil·litzar aquells que fessin cas a les seves mullers i a les seves mares: elles mai els recordaran que, per un moment, van ser un "home dominat".

D'entre aquest conjunt d'articles que Ivon l'Escop va dedicar a les dones, se'n pot destacar un altre que portava per títol "*Perpetuitat de la bellesa. A les esposes*". En aquest text, el sacerdot elogiava a les dones que són mullers bondadoses, és a dir, aquelles que, per ell, reunien totes les qualitats més excelses. L'Escop acabava l'article afirmant:

"A l'ombra d'una bona esposa creixen totes les bondats y arreen fermes les virtuts. i Que d'estrany, doncs qu'ai peu de la soca de la muller casta 's trobi aurific, odorant y assahonat un fruit que no falla: el bonparlar?"²⁴.

Unes setmanes més tard apareixia un nou article, en aquesta ocasió adreçat a les mares. La funció que havien de tenir les dones a la societat de l'època segons l'opinió d'Ivon l'Escop es pot resumir en un dels primers paràgrafs del text:

"Ets mare ¿oy?, donchs atenta. Quan parlava per els homes els hi parlava de propagandes enceses, borratxes, ecersides sobre'l paper, en la cátedra, al ateneo, al recinte de les arts, de l'industria, del comer, al cenacle de les lleys, al temple...A tú res d'aixó: not diré que estudiis, no tens temps per pendre, el temps només el tens per a donarlo. Not diré que escriguis, que componguis, que ensenyis, com els homes pero si que't diré que escriguis, que componguis, que editis, com escribiu y editeu les dones. El llibre no l'has de anar a

²³ "La dona y el bon mot". *Diario de Gerona*, 22-08-1909, pgs. 4 i 5.

²⁴ *id.* n. 24.

*cercar lluny, el llibre ets tú; la tinta, no es la fétida, negra y enmatzinada dels homes, la tinta ab quhas de escriure es blanca y roja, ardenta y pura, es ta llet, es ta sanch; els fulls son tos fills: Escriu*²⁵.

El text continuava advertint a les mares que si els seus fills, en algun moment de la seva vida, acabessin renegant i blasfemant al parlar serà culpa d'elles. Tot l'article és un cant a la dona com a mare, perquè el sacerdot entenia que aquesta era la finalitat última de la raó de la seva existència. Al llarg de tots aquests anys, al *Diario de Gerona* hi ha diversos cronistes que, tot insistint en la concepció de la dona com a pilar de la família, s'exclamaven de la crisi de valors que patia la societat. Per justificar el seu posicionament utilitzaven arguments molt variats, tot i que un dels punts de confluència era, sobretot, lamentar-se dels canvis en les maneres de vestir introduïts durant els primers anys del segle XX.

L'agost de 1920, per exemple, un articulista que signava amb el pseudònim de "Manelic", començava una columna titulada "Les modes" amb el següent paràgraf:

*"No hi ha mes que fixar nostres ulls sobre l'Europa i també, desgraciadament, l'Espanya per veure i comprendre desseguida una veritat qu'ens es en extrem dolorosa: que la moda empeny a la societat al més escandalós llibertinatje"*²⁶.

Més endavant escriu:

"La civilització i el progrés en Hoc de minvar nostres gastos per mitjà de la més gran producció, ens han portat un luxe molt més gros que posa en més greu perill nostre butxaca, qu'es té de aprimar amb els gastos que'ns reporta el seguir la moda.

Res hi val el comprendre que la corrent actual del luxe es un atemptat a la Religió, a la moral, a la civilització i a la llibertat, al bon gust i al progrés. Tot s'escolta amb les orelles sordes.

Les dones, de les qu'en deia Fenelon quhabian nascut amb l'afany d'agradar, shan llençat cegues per els camins que les condueixen prompte cap a la impudicia i al llibertinatje.

Avui el millor segell de gloria, es el qu'els puguin dir que son molt elegants, que van a la moda; sens veure que la sencillez, el bon gust i la modestia, son els més bells atractius que pot posseir la dona.

²⁵ id. n. 24.

²⁶ "Petites Cròniques. Les modes". *Diario de Gerona*, 03-08-1920, pg. 1.

I als homes, també just es dir-ho, els hi passa tres quartos de lo mateix, puig s'hi han entregat també, encar que no amb tanta indecència com les dones, afeminitzant-se i rebaixant la seva condició de varó i de persona entenimentada.

Però lo que'es més desconhortador es el veure que les mares, qui avans lo que feien primordialment era l'ensenyar a sos fills el Catecisme, s'estimin més el portar-los per els camins ont puguin sobressortir, no per les seves virtuts cristianes i les creencies verdaderament acrisolades, sinó més bé pels seus vistosos trajos²⁷.

Uns mesos abans, el maig d'aquell mateix 1920, a la primera pàgina del diari es publicava un extens article titulat "Cal insistir". Es tracta d'un text confegit per una organització barcelonina de caire conservador i catalanista anomenada "Institut de Cultura i Biblioteca popular per a la dona", fundada per Francesca Bonnemaison, que era la vídua de Narcís Verdaguer Callís, un dels líders de la Lliga Regionalista.

A "Cal insistir" es donava compte d'algunes accions que es feien a diversos punts de la geografia europea per contenir la impudícia de les modernes modes femenines:

"Es tal l'incrément que va prenent la inmodestia femenina en el vestir, que mai serà prou la insistència contra una plaga que aixís estafá les costums i l'ànima de la dona nostra.(...)

Se pot dir que es ja una campanya internacional la que es ve fent contra la moda femenina, que avui, més que immodesta caldria ja anomenar-se desvergonyida.

En l'octubre propassat, el Sant Pare Benet XV hi animava amb bell parlament les senyores que formen la Unió de les dones catòliques italianes, rebudes en audiència. I aquella crida apostòlica al zel per a la honestat real i aparent a la dona cristiana, aquella inovació del seu deure d'exemplariatat i fins de bon gust, no caigué, cert, en terra erma. Les dones italianes fundaren una associació vetlladora de la dignitat del vestit femení, la qual exigeix a les seves inscrites determinats compromisos referents a l'acceptació de les modes.

Seguí la gloriosa Bèlgica, ont 75.000 dones lluiten bravament per posar terme a la inmodestia pagana del vestit femení. Formen la Federació de les dones catòliques, la qual s'es dirigida a tots els tallers de blanc, sastreries i constureries demanant que no creïn ni venguin sinó models que no ofenguin la modestia, que aboleixin l'escot extremat, l'estretor i la curtedat exagerada de les faldilles, que evitin l'abús de les teles transparents, que suprimeixin en els vestits tot alló que es resseni de vulgaritat o de desvergonyiment, substituint-ho per aquella bella simplicitat i gracia veritables, que han conquerit per a la dona belga el dret de ser lloada per sa decència en el vestir i per sa distinció.

²⁷ íd. n. 27.

Els prega també que retirin de llurs magatzems i catàlegs tota mena de vestits, que per llur manca de decència feririen els ulls dels adolescents.(...)Pero el més important és que aquest exemple de la dona belga ha estat seguit per la dona francesa, i que a París mateix, l'obrador universal de la moda femenina, ha sorgit la campanya contra tan lamentable i funesta aberració, copiant literalment el programa, suara exposat, de les dones belgues"²⁸.

Evidentment, després d'exposar el comportament de les europees, la petició només podia ser una:

"Qué esperem a fer-ho a casa nostra? La dona catalana també té el seu prestigi dhonestetad i de modestia i també aquest prestigi pateix de la debilitat de les nostres dames davant de la moda. Ja no és sols a Barcelona ni a les ciutats més importants, ja es a les viles i fins pel camp que és arribada la malhora. El mal exemple s'escampa més depressa que el gram. I arriba a tenir el prestigi d'una llei social indeclinable, a la cual se sacrifica, volem creure que moltes vegades a contracor, el gust, la comoditat i la moral. Sols una altra llei social pot resistir-hi. La dona, la senyoreta, sols escudant-se amb un fort moviment de reacció i veient-se acompanyada d'altres dones valentes, podrá rebelar-se contra tal tirania"²⁹.

En aquest mateix sentit, l'agost del 1919, el *Diario de Gerona* ja havia publicat la carta d'una lectora anònima queixant-se del seguidisme de la moda que, segons la seva opinió, feien les dones catalanes. Significativament la redacció del periòdic va titular el text "*Exotisme*":

"La manera de vestir que avui s'istila i les actituds i "poses" que avui priven, son cosa forastera, son un "exotisme"-com dirien vostés- una cosa que será tan "bien", com vulguin però que no lligará mai amb el caracter i manera de ser recatada la dona catalana. No diria vosté la poca gracia que'm fan aquestes posicions de indolencia i despreocupació a l'hora que adopten "perque es moda" moltes de les senyoretas fines i distingides. Qo que avans es condemnava com una imperdonable grosería fet per un cavaller davant de senyores i gent educada ara ho fan les dones a tot arreu. ¿Quin fora el senyor coneixedor de la polidesa, que en una reunió distingida s'hauria atrevit a posar una cama sobre l'altra o a recolzar-se com un bohemí mandrós i despreocupat en el seient? I no obstant, recorrin are qualsevol centre on se reuneixen les dames de la bona societat i veurá aquestes poses a cada moment"³¹.

Aquesta lectora reclamava:

²⁸

²⁹ "Cal insistir". *Diario de Gerona*, 12-05-1920, pg. 1.

²⁹ íd. n. 29.

"Ni una excesiva esclavitut a uns canons plens de convencionalisme, ni una exagerada llibertat, gens escaienta en el nostre sexe. Crec que la polidesa, amb tot i tenir molt de convencional i variable segons els temps i els llocs, no pot desatendre's mai totalment de dos notes que deuen caracterisar sempre el comportament social de la gent, i son: les creencies i la manera d'esser distinta de cada país. Som cristianes i soms catalanes, i aixó es lo que no hem d'oblidar mai al sancionar amb l'us les regles de l'educació entre la gent fina. Si aixó ho oblidem, la nostra personalitat femenina restará diluida en el batibull del cosmopolitisme de "boulevard" i "cabaret" i la gracia atractívola i escaienta de la dona catalana haurá desaparegut³⁰.

Tot i aquests articles alarmistes, també hi havia qui aprofitava les pàgines del diari per destacar la sensualitat que, segons el seu parer, envoltaven alguns dels nous costums adoptats per les noies de la Girona dels primers decennis del segle XX. El gener de 1917, per exemple, un redactor, emparat en el pseudònim "L'Amic", es confessava fascinat per una tennista:

"Vaig a fer avui un elogi d'una gentilissima dameta, encara que les meves paraules palidejin davant del caudal de gracias que escampa a son entorn, com la sentida de la rosa. L'he vista recentment en una pista de tennis, en una ocasió gairebé solemne, lluint la seva gràcil garbositat; moguent agilmente la driva en sa mà xica i polida, i flexible com una palma de Cades, blincarse son cos esbelt de silueta esculptural, mentres sos ulls prenien amb les freturances del joc, refulgencies de carbuncle. Les actituds de la dameta gentilissima mai com en el tennis son objecte d'un ver estudi estètic, deguent ser catalogades en el codic policromat del bon gust i l'elegancia. Ella, esencialment hermosa, es un triomf de la vida mateixa, i malgrat no ser-li sempre favorable la sort en un match, esdevé victoriosa en totes les proves. Els seus adversaris de joc, fins siguent vencedors, son alhora els més gloriosos vençuts³¹.

Pocs dies després L'Amic tornava a parlar d'aquest esport practicat per les dones com un dels elements significativament moderns de la ciutat:

"Lo nou viurá en la nostra Devesa, en plena borratxera de sol i d'aire, en el hostatje del Art, on shi fan concerts i exposicions, i en un camp de Tennis on la gràcia femenil i la vigor del sport, hi son agermanades³².

³⁰ íd. n. 31.

³¹ "Exotisme". *Diario de Gerona*, 18-09-1919, pg. 1.

³² "Miniatures". *Diario de Gerona*, 14-01-1917, pg. 1.

Com es pot apreciar, L'Amic valorava positivament que les dones s'introduïssin en les noves practiques esportives que arribaven principalment d'Anglaterra. Sempre, però, els seus comentaris són fets des d'un prisma totalment masculí i veient en el sexe femení l'objecte desig.

En aquest mateix article, però unes ratlles més endavant, el cronista també referenciava un esdeveniment clau en la vida de les gironines de bona posició social d'aquells temps:

"Recentment una altre bella dameta, princeseta encisadora de cabells rossos, s'ha vestit de llarc. Es joganera com un ocell i dolça com una manyaga, amb tota la gràcia de les dones petites, gràcia que per molts es la major predilecció. Aquesta dameta se diu Concepción Xifra"³³.

Gràcies a articles com els que acabem de citar, la premsa feia que algunes gironines perdessin la seva invisibilitat momentàniament. Les que deixaven de ser anònimes principalment eren les noies de classe alta i, sobretot, quan es produïa algun fet relacionat amb la seva evolució biològica, com ara la ja comentada posada de llarg o l'infantament d'un fill. Al *Diario de Gerona* és freqüent llegir que "una dameta sha convertit en mare", per exemple. Només unes poques afortunades veien reproduïts els seus noms en lletres de motlle gràcies a capacitats que no tenien una estricta relació amb la seva condició de dones. Es tractava, sobretot, de noies que excellien en alguna disciplina artística.

L'últim dia del mes de maig de 1914, Rafael Masó feia una elogiosa crònica de les obres de la pintora Mela Mutermilch exposades a la seu de l'associació Athenea. En aquell text Masó només valorava la qualitat de les teles, sense tenir en compte el sexe de la creadora:

"Cantin els demás l'anècdota i se esforcin en fer sobre la tela més melangiosa i grisa la nostra ciutat amada; Vos, en l'entre tant, oh dona forta de la heroica Polonia, ens en dieu les joies calmes i les platituts daurades.(...) Lloes a Vos i que os tornem a veure. I quan els demás ens vulgan fer Girona trista i ocupada de negres melangies o massa nova i amb els carrers a ratlla, llavors invocant vos, dressarem els ulls a Vos i a la vostra obra, oh noble forastera per convençens de que la Girona que tenim és o era aquella mateixa

³³ íd. n. 34.

*que Vos heu sapigut tan ben desentranyar: la dels arcs de mitj-punt i de la alegria parca, la de les nobles escales de color aperlat i de les valls sanitoses i encadenades, la d'un riu i unes cases tan pobres com xiroies i bonatxasses, la d'en Nando monstuós pro rodejat de la sana alegria d'unas comares que parlen sota el porxet i del xalat que pren el sol amb una cama sobre l'altre*³⁴.

Gairebé un any després, l'abril de 1915, era Narcís Masó qui publicava un extens i laudatori article dedicat a una jove pianista anomenada Paquita Madriguera, una noia de només catorze anys d'edat:

"Es una xamosa joveneta, en la que la música no ha tingut que entrar-hi com en totes les criatures artistes amb un conreu pacient i una disciplina acurada, sino que ha nascut en ella com una necessitat del seu viure, com una part integral de les seves facultats.(...)

Les seves composicions tenen de meravellós, que tot i no posseint cap coneixement d'armonia y contrapunt, surten amb bellesa i amb una gran originalitat de ritmes i melodies.(...)

*Senzillament, la música és per la Paquita Madriguera, el seu medi d'expressió. Ella hi tradueix les seves impressions com un pintor a la tela, com un poeta al paper. Això seria natural en una persona gran, amb una imaginació formada, pero al veurer una joveneta alegre i bulliciosa, hem de creurer, com diu de ella el mestre Pujol, que això es en ella, una necessitat del seu esperit, com en les demés el jugar a nines i saltar a la corda*³⁵.

I és que Paquita Madriguera, que rebia tantes bones paraules de Narcís Masó, només tenia catorze anys.

Menys imparcial era una altra crònica musical que va publicar el *Diario de Gerona* a finals de novembre de 1916. L'Athenea havia demanat a una pianista anomenada Lluïsa Figueras que fes un concert al local de l'entitat. El programa de la vetllada estava format per composicions de Beethoven, Scarlatti, Chopin, Grieg i Wagner, entre altres. La selecció de les peces del concert feia que l'articulista, que signa amb una anònima "X.", afirmés:

"Per regla general el temperament femení es d'una sensibilitat molt mes subtil que el masculí, això fa que les interpretacions dels clasics per mans femenils resultin a voltes estrafetes.

*En la senyoreta Figueras, passa al revés, el seu temperament poc propens a l'exaltació fa que s'avingui mes amb els clasics que amb els romantics"*⁸

³⁴ "D'Athenea. Lloes a l'obra de Mela Muterlinck". *Diario de Gerona*, 31-05-1914, pg. 3.

³⁵ "Paquita Madriguera". *Diario de Gerona*, 04-04-1915, pg. 4.

³⁸ "De Athenea. Concert de Lluisa Figueras". *Diario de Gerona*, 29-11-1916, pg. 3.

En definitiva, segons el periodista, les dones, en general, no tenien un caràcter apte per interpretar les obres dels grans compositors sinó que s'havien de conformar amb tocar peces d'autors menors. Per ell, Lluïsa Figueras era una bona pianista perquè a l'hora d'interpretrar Beethoven no se li notava que era dona.

3. NOTÍCIES SOBRE ENTITATS FEMENINES A

GIRONA Associacions culturals

El 1919 es va produir un fet que, fins ara, no ha obtingut la necessària atenció de les persones que es dediquen a investigar la Girona del primer terç del segle XX: la creació de la Biblioteca Popular per a la Dona. El tres de juny d'aquell any, el *Diario de Gerona* publicava el següent breu:

*"Según leemos en el B.O. de la Diócesis, des de hace algún tiempo viene funcionando en esta ciudad una institución cultural llamada "Biblioteca popular per a la Dona". Está dirigida por una junta de señoras con la intervención del Consiliario M.I. Dr. Morera, canónigo doctoral. La Biblioteca está domiciliada en el Colegio de las Hermanas Dominicas"*³⁶.

Efectivament es tractava d'una organització que naixia sota els auspicis del Bisbat. Pel que hem pogut constatar, a Girona la jerarquia catòlica va ser determinant en l'articulació de l'associacionisme femení. Un any més tard, el 23 de juny de 1920, les pàgines del diari informaven del trasllat de la Biblioteca Popular per a la Dona a un nou local situat al número 4 de la Plaga del Mercadal. La crònica de la inauguració del centre és detalladíssima. La procedència política i social dels assistents a l'acte delaten el perfil conservador i catòlic de l'entitat. Va presidir la cerimònia el Vicari Capitular, juntament amb el president de la diputació i del regidor Rafael Masó en representació de l'alcalde. També hi havia la presidenta de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona de Barcelona, Francesca Bonnemaison. Evidentment hi eren presents les membres de la junta organitzadora, acompanyades pel seu consiliari, el canonge Morera. Després d'una breu presentació de la presidenta de l'associació, Manuela Carreras, el periòdic informa que Morera va ser l'encarregat de fer el primer parlament:

"Feu una presentació a la concurrència, composta de distingides dames i senyorettes de la entitat naixent explicant en belles paraules

³⁶ *Diario de Gerona*, 3-6-1919, pg 4.

sa naixença i la modestíssima però persistent tasca portada a cap per la Junta organitzadora d'engà de sa constitució. Feu ressaltar l'importància de l'obra realitzada i de la que encara manca fer, i principalment de la orientació netament cristiana i catalana que havia de donar-se-li si es vol aconseguir la finalitat que tota Biblioteca instaurada a casa nostra deu haver de proposar-se"³⁷.

Ell mateix va ser l'encarregat de beneir les noves instal·lacions, que també es descriuen a la crònica del *Diario de Gerona*:

"Tots els socis quedaren agradablement sorpresos amb la visió de les estances del nou local que respon a un gust extremadament exquisit. Una austeritat altament simpàtica resplandeix en tots i cada un dels detalls, hi produeix una impressió agradabilíssima la nota de color daurat que donen els mobles i estampats que constitueixen l'utilitatje.

La ciutat de Girona tindrà d'avuy en avant una nova institució que l'honorarà i que ben segur devindrà profitosíssima per la seva joventut d'alerosa de saber i instruir-se"³⁸.

La Biblioteca Popular per a la Dona tenia la finalitat de servir com a centre de formació per les gironines i segons les dades aparegudes a la premsa el gener de 1921, sembla que va tenir una molt bona acollida entre les dones de la ciutat. Entre el juny i el desembre de 1920 hi van passar 633 lectores, van circular 309 llibres i es van tenir 310 visites³⁹.

L'associació va rebre l'impuls definitiu per consolidar-se el juny de 1921. El dia vint-i-sis el *Diario de Gerona* informava que la

"Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros" va extender sobre esta capital su acción benéfica. (...)

Lo que se nos dice va a establecer en Gerona, es, de momento, una filial de lo que era antes "Montepio de Santa Madrona" de antiguo renombre en la capital del Principado y que hoy, modificado y ampliado, se denomina "Instituto de la Mujer que trabaja", que con más de 8000 asociadas sostiene y apoya la referida Caja de Pensiones.

La obra del referido "Instituto", es muy extensa para poderla dar a conocer en este momento, únicamente adelantaremos que el dispensario, montado con toda esplendidez, Bolsa de Trabajo, casa de Familia, etc, se establecerán en las diferentes salas del espacioso piso principal de la casa propiedad de la Caja, en las calles de San Francisco y Progreso, cuyas obras de arreglo empezarán en cuanto lo desocupe el cuerpo de Telégrafos, cuyo

³⁷ *Diario de Gerona*, 23-06-1920, pgs. 1 i 2.

³⁸ id. n. 40.

³⁹ *Diario de Gerona*, 12-01-1921, pg. 5.

contrato fine en 30 del próximo septiembre. Además, por acuerdo tomado ayer en Junta general de la "Biblioteca Popular per a la Dona" de nuestra ciudad accediendo a la invitación recibida del propio Instituto de la Mujer que Trabaja, han quedado desde este momento fusionadas ambas entidades, pasando a ser la primera de ellas una potente sección de la segunda; cuya finalidad en virtud del impulso recibido, será a más de la propia, la de ensanchar hasta límites imprevistos el campo de acción cultural propio también de la mujer, y por desgracia un tanto mezquino y reducido en nuestra ciudad. A este fin, la "Biblioteca Popular per a la Dona", será trasladada e instalada en el seno del Instituto, será potentemente reforzado su fondo de libros de lectura y estudio, se organizarán clases de enseñanza y varios ciclos de conferencias, etc., etc., y se dotará la institución del personal técnico y práctico que su perfecto funcionamiento requiera"⁴⁰.

Certament la fusió de la Biblioteca Popular per a la Dona amb l'obra benèfica de la Caixa de Pensions va permetre que Girona tingués una entitat femenina prou potent com per poder organitzar un ampli ventall d'activitats. Aquesta associació es va mantenir en actiu d'una manera molt regular i constant just fins el mateix moment de l'esclat de la guerra civil, el juliol de 1936.

La documentació arxivística ens ha permès ampliar una mica les informacions aparegudes a la premsa. Al fons de llicències d'obres de l'Arxiu Municipal es conserva una sol·licitud signada pel delegat de la sucursal de la Caixa de Pensions a Girona, Carmel Navarro Ribas, demanant que

"En l'inmoble de la seva propietat, radicant en el carrer de St. Francesch nº Q que está habilitat pera hostatge del organisme Social Femení "INSTITUT DE LA DONA QUE TRAVALLA", desitja canviar-hi pera mes lluiment el portal de entrada que d'acord amb lo que en els plans acompanyatoris se exposa sera tot ell de pedra i d'un mes noble format. Aixis mateix se proposa canviar les lloses que constitueixen la vorera del davant de la dita portalada posantelshi de pedra y sense canviar per res la actual linia rasant que supossa ser la definitiva"⁴¹.

Això significa que l'associació no només funcionava correctament sinó que els responsables de l'entitat d'estalvi li paraven l'atenció necessària com per anar introduint millores al seu local.

⁴⁰ "Informaciones sociales. La labor de la Caja de Pensiones en Gerona". Diario de Gerona, 26-06-1921, pgs 1 i 2.

⁴¹ Arxiu Històric Municipal de Girona. Sol·licitud de llicència d'obres núm. 0.3749 datada el 2802-1923.

Segurament el fet que Santiago Masó fos un dels homes forts de la Caixa de Pensions a la ciutat, va fer que el *Diario de Gerona* es convertís en el portaveu oficiós de les activitats promogudes tant per la pròpia entitat d'estalvi com per la Biblioteca Popular per a la Dona. Així doncs, analitzant les pàgines del periòdic es pot anar resseguint tot allò que va portar a terme l'associació femenina. Durant la nostra recerca hem pogut localitzar, per exemple, xerrades com ara la de la "*ilustrada practicante*" Dolors Amell de Torrent titulada "*Higiene femenina*"⁴². Ivon l'Escop també en va pronunciar una, "*El que ens falta perquè la paraula sigui triomfant*"⁴³, defensant la seva Lliga del Bon Mot. Així mateix, l'escriptor Joan Llongueras va ser convidat a l'associació per fer un cicle de conferències sobre poesia⁴⁴. El 1929, la Biblioteca Popular per a la Dona va acollir una xerrada, que per les referències de la premsa hom pot intuir que a més d'educar també volia tenir finalitats comercials. En aquella ocasió un representant de l'empresa Siemens va parlar de "*la electricidad en sus diferentes aplicaciones en la vivienda moderna*". Al final de la notícia del diari, s'explicava que els productes comentats a la conferència es posarien a la venda a la botiga d'Adroher Germans⁴⁵.

Com es pot observar, la majoria de xerrades les feien homes. El 1931, però, trobem una excepció: la periodista del diari barceloní "*El Mat?*", Maria Perpinyà, va parlar de "*La dona moderna*"⁴⁹.

A més de les conferències, la Biblioteca Popular per a la Dona organitzava uns cursos anuals que s'iniciaven a la tardor i duraven fins la primavera. Eren de matèries molt diverses: es van fer classes de català, francès, anglès, tall i confecció, religió i art femení. Pel que s'ha pogut extreure del buidatge del *Diario de Gerona* es van celebrar, com a mínim, des de 1927, i fins el juny de 1936⁴⁶.

Igual que en el cas de les xerrades, bona part dels responsables de les matèries impartides als cursos eren homes. Del català se n'ocupava Enric Jordà, de

⁴²

⁴² *Diario de Gerona*, 09-11-1921, pg. 6.

⁴³ *Diario de Gerona*, 18-11-1922, pg. 6.

⁴⁴ *Diario de Gerona*, 28-03-1926, pg. 1.

⁴⁵ *Diario de Gerona*, 05-03-1929, pg. 3.

⁴⁶

Durant tots aquests anys, cada novembre el *Diario de Gerona* va anar publicant l'anunci de les activitats organitzades per aquesta entitat. D'aquesta manera les dones interessades s'informaven de quan i com s'havien de matricular i en quin moment s'iniciaven les classes.

l'Anglès el senyor Suris, de la religió el sacerdot Antoni Vilaplana i d'art religiós l'arquitecte Rafael Masó. Només hi havia una professora, Francesca Palau, que s'encarregava del francès.

A més d'aquests cursos fixos en el calendari d'activitats de la Biblioteca Popular per a la Dona, també n'hi havia altres que es feien puntualment. Un dels més destacables es va realitzar el maig de 1932 quan la Generalitat de Catalunya i el Foment de les Arts Decoratives de Barcelona havien impulsat una sèrie de xerrades a diversos punts del Principat per dignificar les llars de les persones amb pocs recursos econòmics. A Girona, l'amfitriona del projecte va ser la Biblioteca. El cicle de conferències es va anomenar "Pro bellesa de la llar humil" i la convocatòria va ser tot un èxit perquè s'hi van inscriure 75 dones. Durant aquelles jornades les assistents van poder rebre consells sobre com aconseguir tenir una casa més confortable i higiènica malgrat no disposar de massa diners⁴⁷.

Dos anys més tard, el 1934, la junta directiva de la Biblioteca va organitzar un curs de divulgació mèdica. Estava estructurat en quatre sessions repartides entre el febrer i el març, totes a càrrec del doctor Alfons Hosta. El contingut de les xerrades estava pensat perquè les dones adquirissin uns mínims coneixements sobre salut i higiene. Així, per exemple, el metge va parlar dels "accidents i llur tractament" i de "la higiene i moral, la vida ciutadana i les excursions i banys de platja"⁴⁸.

Tant pel contingut de les activitats com per la seva freqüència es pot afirmar que la Biblioteca Popular per a la Dona va viure el seu moment de màxim esplendor des de finals dels anys vint, i molt especialment, a partir de la Segona República. Això fa pensar que almenys una part de les dones s'incorporaven a la vida social i no només per assistir a conferències. Algunes d'elles també ho feien per anar d'excursió, per exemple a Vic. El juny de 1932, el *Diario de Gerona* informa que la Biblioteca preparava una sortida amb autocar per visitar la capital

⁴⁷ *Diario de Gerona*, 10-05-1932, pg. 2.

⁴⁸ *Diario de Gerona*, 14-02-1934, pg. 2.

d'Osona. La sortida estava prevista a les 8 del matí i l'arribada a les 9 del vespre⁴⁹.

Un dels fets més interessants del període de la Segona República és l'utilització per part d'organitzacions femenines dels mitjans de comunicació de masses que començaven a proliferar. En aquest sentit, a Girona, la Biblioteca va aprofitar el naixement de la ràdio per participar en la seva programació. Hem pogut constatar com des del gener de 1934, indefectiblement, hi ha un espai "facilitat per l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona"⁵⁰. Sobretot es tractava d'una "revista de moda", però també es va fer un "consultori femení" o, simplement, es parlava de "temes útils per a la llar"⁵¹.

Paral·lelament a totes les activitats referenciades, cal citar l'organització de celebracions estrictament religioses que feia aquesta associació. Se solia tractar de misses, normalment durant la Setmana Santa i el dia de la Mare de Déu de Montserrat.

L'última notícia publicada al *Diario de Gerona* relacionada amb la Biblioteca Popular de la Dona data del 27 de juny de 1936. Es tracta de l'anunci que fa la junta directiva de l'entitat per convocar la junta general reglamentària. La data acordada era el dissabte 4 juliol, a les 7 de la tarda, a la seu de l'associació. Segurament aquella va ser l'última trobada de les integrants de la Biblioteca abans de l'esclat de la guerra civil⁵².

⁴⁹ *Diario de Gerona*, 23-03-1931, pg. 1.

⁵⁰ *Diario de Gerona*, 15-06-1932, pg. 2.

⁵⁰ *Diario de Gerona*, 31-01-1934, pg. 4.

⁵¹

En aquest sentit es poden consultar els exemplars del *Diario de Gerona* corresponents als dies 09-02-1934, 24-03-1934 i 05-04-1934.

⁵² *Diario de Gerona*, 27-06-1936, pg. 1.

Associacions catòliques

Des del punt de vista femení, en el camp del catolicisme hi havia una entitat molt destacada: l'Acció Catòlica de la Dona (ACD), nascuda sota els auspicis de la diòcesis. No es tractava d'una associació només circumscrita a l'àmbit local, sinó que se'n va constituir una a cada demarcació eclesial. Concretament, la gironina sembla que va néixer a principis de l'any 1928. El 14 de gener, el diari, publicava una crida titulada "*A las mujeres católicas de la Diócesis de Gerona*" firmada per unes quaranta dones.

El text, que ocupa tota una pàgina del periòdic, comengava amb una descripció de la constitució de diverses associacions defensores de la moral cristiana a altres països europeus, com ara Itàlia, França i Bèlgica. Les autores del text afirmen que havia arribat el torn d'Espanya, i declaraven que la implicació femenina era inexcusable:

"El puesto de honor le corresponde a la mujer católica, cuya influencia moral en el hogar, en la escuela, en la fábrica, en el taller...es ciertamente de una eficacia tan grande, que indudablemente puede ser uno de los más poderosos auxiliares, de que se ha de valer la Iglesia para el glorioso triunfo de su santa causa contra los enemigos de la fe y costumbres cristianas. Hoy precisamente que el progreso social en armonía con el feminismo católico, reconociendo la trascendental misión de la mujer en la sociedad y haciendo justicia en sus méritos y especial talento, ha empezado a distinguirla laudablemente, confiriéndole el derecho de intervenir en determinados casos en la dirección de negocios públicos; hoy que tal vez no estamos lejos de ver, como se pone en sus manos el arma poderosísima del sufragio, para la elección de los que han de regir los altos destinos de la nación; hoy en fin, que tiene la propia mujer católica más necesidades que nunca (si cabe), de hacer frente a los variados enemigos de su fe, honestidad y costumbres cristianas, hoy es pues, cuando con mayor motivo tiene que actuar también la mujer en la esfera y proporción que les corresponde dentro de la Acción Católica"⁵³.

Sembla quedar ben clar que a Girona la iniciativa de la creació de l'Acció Catòlica de la Dona havia estat del propi bisbe:

"Nuestro Reverendísimo Prelado, vivamente penetrado de esta necesidad y deseando ardientemente que en su amada Diócesis de San Narciso, sea la mujer un firme baluarte de la fe y costumbres

⁵³ *Diario de Gerona*, 14-01-1928, pg. 3.

cristianas, que le legaran sus antecesoras como verdaderas heroínas de la fe y de la patria..., nos llama paternalmente a todas las mujeres católicas de esta diócesis de Gerona, a prestar nuestra humilde cooperación bajo la nobilísima bandera de la Acción Católica, la cual enhiesta y ondeando desde la cumbre del Vaticano, nos hará llegar a todas seguramente las saludables auras de restauración cristiana".

Al llarg de tot el manifest apareix sovint el terme "*enemigos*" de manera vaga i poc concreta. Al final del text, però, s'explicita quina és la causa de la inquietud d'aquestes dones que promocionen l'ACD:

"¿Acaso no vemos el esfuerzo que hace el enemigo de las almas, para pervertir los sentimientos de nuestras hermanas, valiéndose ya de libros y revistas pornográficas; ya de cines y teatros inmorales; ya de modas indecentes; ya de reuniones e impías propagandas? ¿Podemos quedarnos indiferentes al ver que hay tanta multitud todavía sumida en completa ignorancia del Catecismo y Religión? ¿Dejaremos de dolernos, al considerar como gran número de jóvenes obreras queda sin instruir en los deberes domésticos, o como por falta de cultura se precipitan al abismo del vicio y de la maldad? ¿Contemplaremos impasibles como van desapareciendo las tradicionales costumbres cristianas de nuestros pueblos, como no se reza ya el Santo Rosario en muchas familias, cómo se profana el día festivo pensándose sólo en frívolas diversiones y devaneos?"⁵⁴.

Per tot plegat acabaven demanant l'ingrés de les lectores a l'ACD:

"Es preciso pues que cooperemos todas al feliz éxito de la misma. Es indispensable que sin recelos de ninguna clase formemos todas en las filas de esta Cruzada Santa y trabajemos con entusiasmo en bien de la gloria de Dios y en honor de la mujer católica de la diócesis de Gerona"⁵⁵.

La junta directiva de l'Acció Catòlica de la Dona de Girona, que signava aquest manifest amb unes quaranta dones més, estava formada per Pilar Perxés de Pérez, presidenta; Francesca Assumpció Pérez Bueno de Manso, vicepresidenta; Dolores Pastor Martínez, secretaria; Carme Auguet, vicesecretària; Maria Dolores de Ribot de Cortey, tesorera i Maria Gorgot de Viñals, vicetresorera.

⁵⁴ id. n. 57.

⁵⁵ id. n. 57.

S'ha d'evitar caure en el clixé de veure en l'ACD una agrupació de beates atemorides, enganxades a les sotanes dels capellans. Eren un grup de dones catòliques i vinculades al bisbat, però amb una personalitat pròpia i que van mantenir una intensa activitat a la Girona d'aquells temps. El febrer de 1929, per exemple, van organitzar una *"Semana de Acción Católica Femenina"* entre els dies 13 i 19. Durant cadascuna de les jornades de la trobada es va realitzar una conferència de temàtica específica en un temple de la ciutat. La primera conferència era *"para señoritas"* i va anar a càrrec del canonge i director diocesà d'Acció Católica, Anselm Herranz, tenint com escenari l'església del Carme. El lloc escollit per la del 14, especialment pensada *"para obreras"*, va ser Sant Feliu i la va pronunciar el capellà d'aquella parròquia, Lluís Puigmitjà. El dia 15 es va fer una *"conferencia para jovenes señoritas"* a l'església del Sagrat Cor. L'encarregat de fer-la va ser el secretari de cambra i govern del bisbat, el canonge Esteve Canadell. La darrera de les xerrades es va celebrar el dia 16. Es tractava d'una *"conferencia catequística para niñas mayores de 12 años, alumnas de los colegios de esta ciudad, en la iglesia del Mercadal, por el M.I. señor don Domingo Campamol, canónigo y consiliario de Juventud de Acción Católica de la Mujer"*.

Tot aquella setmana d'activitats culminava amb dos actes el diumenge 17 de febrer. El primer era una missa celebrada a les vuit del matí a la Catedral i oficiada pel bisbe en persona. A les dotze del migdia es feia el segon: una conferència al teatre municipal a càrrec de Maria López de Sagredo, membre de la junta directiva d'Acció Católica de Barcelona⁶¹.

Igual que feia la Biblioteca Popular per a la Dona, l'ACD també organitzava cursets. En aquest cas, però, les destinatàries eren -tal i com deien les responsables de l'entitat- les *"obreras"*. El lloc escollit per les classes era el casino "L'Amistat", que tenia la seu al carrer de la Força. Allà s'hi donaven lliçons de religió, escriptura, aritmètica, lectura, urbanitat, economia domèstica i *"corte y confección de prendas para la mujer"*⁶².

⁶¹ *Diario de Gerona*, 09-02-1929, pg. 4.

⁶² *Diario de Gerona*, 10-03-1930, pg. 2.

⁶³ *Diario de Gerona*, 27-02-1932, pg. 1.

⁶³ *Diario de Gerona*, 27-02-1932, pg. 1.

Cal remarcar que l'ACD organitzava aquests cursets en col·laboració amb la Joventut Catòlica Femenina, on s'agrupaven les seves sòcies de menys edat.

La proclamació de la Segona República, el 14 d'abril de 1931, sembla deixar en fora de joc a l'Acció Catòlica de la Dona, de la que durant un breu període no es troba cap rastre entre les pàgines del *Diario de Gerona*. En canvi, el febrer de 1932, a la portada del periòdic, apareix un manifest d'una nova entitat anomenada "Cívica Femenina". Curiosament les seves signants afirmen formar part de l'ACD, però destaquen certes peculiaritats d'aquesta formació acabada de crear. Les dones de "Cívica Femenina", que s'autodefeneixen com a cristianes i seguidores dels preceptes papals, justifiquen la seva constitució per adaptar-se a la nova conjuntura política nascuda a partir de l'abril de 1931:

"La concessió del vot a la dona ha canviat radicalment la fesomia de la vida política en el nostre país. Fins ara la dona no era més que una simple espectadora de les lluites polítiques, i havia de contentar-se amb alegrar-se o plànyer-se de les lleis i disposicions que s'anaven dictant, sense poder intervenir en llur acceptació o refús, encara que moltes d'elles, per no dir totes, l'afectessin ben directament.

Avui, les coses han canviat i la dona pot intervenir directament en la vida política i social, per tal de fer valer els seus drets i fer respectar en tot el que valen i representen, els seus sentiments.

Però per a això, cal organitzar-se; cal fer-se càrrec de que els esforços individuals són estèrils si no són coordinats; i que no és possible coordinar-los sense una organització que ajunti a totes sense distinció d'estaments, posició, idees ni partits; que ens ajunti a totes les que pensem i sentim en catòlic i en cristià; les que volem que sigui respectada la nostra dignitat, i els nostres drets d'esposa i mare; les que volem que l'escola sigui una continuació de la llar, on no es robi als nostres fills el sagrat tresor de la innocència i no se'ls fassi odiar allò que nosaltres els hem ensenyat a estimar i respectar; les que volem que siguin respectats el vincle sagrat del matrimoni i la unitat de la família, fonament i base de la societat cristiana; les que volem que sigui reconeguda la propietat, fruit de l'estalvi; les que volem la prosperitat de l'obrer i l'endegament dels problemes socials dins de les normes de justícia i de la caritat; les que volem veure emparada la religió, únic fre de les passions i bàlsam guaridor o sedant de les penes de la vida; en una paraula: les que somniem en una pàtria gran, forta, equilibrada, tranquil·la, ordenada i cristiana"⁵⁷.

⁵⁷ *Diario de Gerona*, 27-02-1932, pg. 1.

Igual que Acció Catòlica de la Dona, la nova entitat té abast estatal però vol ser quelcom més que una formació política:

"Cívica Femenina" no és una associació piadosa ni tampoc un clos polític, és simplement una organització que vol que la dona exerceixi ben conscientment els seus drets de ciutadania, suara reconeguts, capacitant-la per a encaminar la nostra Pàtria pels viaranyes del vertader progrés social i cristià. "Cívica Femenina", doncs, fa una crida a totes les dones de Girona i sa Comarca per a que vinguin a formar-ne part: no cal per fer-ho cap requisit especial: cal només pensar i sentir en catòlic i cristià. (...) Penseu que la Religió i la Pàtria esperen el vostre concurs entusiasta. I Déu centuplicarà els nostres esforgos"⁵⁸.

El manifest -signat per vint-i-cinc dones de qui valdria la pena resseguir la seva biografia en pròximes investigacions- acabava amb un resum de l'ideari de la nova formació:

"Cívica Femenina no és un nou partit. No prejutja les formes de govern sinó que reconeix els poders constituïts siguin els que siguin, segons les normes de l'Església Catòlica. Acata les normes Pontifícies. Defensa la religió i les seves manifestacions públiques. Defensa el dret legítim de propietat segons l'esperit de Lleó XIII i Pius IX. No admet el divorci en quant el vincle"⁵⁹.

A partir d'aquell moment, al diari es pot anar resseguint la creació d'agrupacions locals de Cívica Femenina arreu de la demarcació gironina, des d'Olot fins a Palamós, passant per Palafrugell o Ribes de Freser.

Finalment, després d'uns mesos de silenci, el maig de 1933, Acció Catòlica de la Dona tornava a aparèixer a les pàgines del *Diario de Gerona*. El periòdic publica la crònica de la reunió de la junta dicioesana d'ACD, on es feia balang de les conferències sobre seccions de l'entitat, que eren: Pietat, Educació Cívica, Beneficiència, Ensenyament i Economia. No eren arbitràries, sinó que s'havien creat seguint els preceptes marcats pel Delegat Pontifici de l'Acció Catòlica a

⁵⁸ *Diario de Gerona*, 27-02-1932, pg. 1.

⁵⁹ íd. n. 64.

⁶⁹ *Diario de Gerona*, 15-04-1935, pg. 2.

⁷⁰ *Diario de Gerona*, 02-05-1936, pg. 2.

Espanya. Pel que fa a les xerrades referenciades al diari, aquestes s'havien celebrat al Saló del Tron del Palau Episcopal i al saló-teatre del Centre Cultural L'Amistat⁶⁰.

De la mateixa manera, el gener de 1934, el periòdic publicava una notícia sobre la reunió mensual reglamentària que organitzaven les membres de la Joventut Catòlica Femenina. En aquesta mena de trobades, alguna de les sòcies solia pronunciar una conferència aprofundint en aspectes concrets de l'entitat⁶⁷.

Per tant, es pot afirmar que després d'un moment de parèntesi -que una futura investigació molt més aprofundida que la present podrà explicar amb el detall requerit- tant Acció Catòlica de la Dona com Joventut Catòlica Femenina van reprendre l'activitat iniciada a les darreries dels anys vint. En aquesta segona etapa de l'ACD, una de les constants al *Diario de Gerona* són les informacions de la seva borsa de treball. A partir del març de 1935, el periòdic comença a publicar anuncis d'oferta i demanda de feina només per a dones. El tipus d'ocupacions, però, queda circumscrit en un petit àmbit molt delimitat perquè principalment es busquen noies per treballar en serveis domèstics:

*"S'ofereix dona per repassar roba i planxar. Altres dues per fregar i demés neteges. Es necessita cuinera. Falten criades de 30 a 40 anys"*⁶⁸.

Anuncis com el reproduït, van anar apareguent al *Diario de Gerona* fins el juliol del 36, quan la guerra civil va paraitzar el país.

Unes ratlles més amunt hem aclarit que aquestes entitats de dones vinculades la diòcesi tenien personalitat pròpia. Ho proclamaven les pròpies integrants d'aquest moviment associatiu, tal i com es pot llegir a la crònica d'una reunió de la Joventut Catòlica Femenina celebrada la primavera de 1935. La secretària de l'entitat, Maria Pérez-Claras, va pronunciar una conferència titulada "La Pietat en la sòcia de la JCF". Segons la informació publicada al *Diario de Gerona*, a la seva xerrada "va diferenciar entre el que vulgarment es diu "beata" i "la noia vertaderament pietosa que és riallera, franca, oberta i

⁶⁰ *Diario de Gerona*, 12-05-1933, pg. 4.

⁶⁹ *Diario de Gerona*, 15-04-1935, pg. 2.

⁷⁰ *Diario de Gerona*, 02-05-1936, pg. 2.

*prompte, a fer bé a tothom; la que és designada amb el nom d'Apòstol". No cal dir que aquest model és el proposat per a les sòcies de JCF per a seguir-lo i imitar-lo*⁶⁹.

Seguint aquesta filosofia, el 1936, des de la JCF es van organitzar unes "colònies d'estiu per a obreres". El lloc escollit va ser la Villa Betània d'Arenys de Mar, on es van fer tres torns entre el 14 de juny i el 4 de juliol⁷⁰.

Mentrestant, les dones de més edat, que formaven part de l'ACD, els primers dies de l'estiu de 1936 estaven concentrades en l'organització de la primera assemblea d'Acció Catòlica Femenina del bisbat de Girona. La data assenyalada era el 28 de juny, però entre el 25 i el 27 van preparar un "curset previ de formació".

Al llarg dels tres dies anteriors a l'assemblea, es va mantenir la mateixa estructura d'activitats: a les vuit del matí s'havia d'assistir a missa, però després no es reprenia l'activitat fins a les sis de la tarda. Hi havia dues conferències per jornada, de mitja hora de durada cadascuna. Les van fer, a més de les amfitriones, algunes representants de les associacions catòliques de dones de València, Canet de Mar i Barcelona. Els temes de les xerrades van ser, entre altres, "Restauració de la família cristiana", "Cultura religiosa als centres d'ensenyament", "Obligació de les mares de família" o "Formació intel·lectual a realitzar mitjant els Cercles d'estudi, conferències, cursets i biblioteques". Paral·lelament a les conferències per dones, també es van aprofitar aquelles jornades per celebrar una reunió dels sacerdots consiliaris d'Acció Catòlica de la Dona.

El programa de la Primera Assemblea d'Acció Catòlica Femenina del bisbat de Girona va ser molt més dens que el dels dies previs. El bisbe Cartañá va començar celebrant una missa a les vuit del matí a la capella del Palau Episcopal, a continuació el consiliari diocesà va fer una conferència abans de donar pas a les diverses xerrades de caire intern que van constituir el gruix d'aquella trobada. Es va parlar de la coordinació dels grups de dones amb les parròquies, de l'organització de les quotes i els pressupostos de les entitats i

⁶⁹ *Diario de Gerona*, 15-04-1935, pg. 2.

⁷⁰ *Diario de Gerona*, 02-05-1936, pg. 2.

d'accions concretes, com ara una campanya de "moralització d'espectacles, modes i platges"⁶¹. Pel que expliquen les cròniques del *Diario de Gerona*, tant les jornades prèvies com l'assemblea van ser un èxit de participació.

Associacions polítiques

La Constitució de la República Espanyola de 1931 va reconèixer, per primera vegada en la història del país, el dret de vot de les dones. Aixó va motivar que els partits s'organitzessin per captar els sufragis de les noves electores. Una de les primeres formacions polítiques que va actuar en aquest sentit va ser la Lliga Catalana⁶².

El gener de 1932, el periòdic barceloní "La Veu de Catalunya" ja publicava un "Manifest de la Secció Femenina de la Lliga", on es demanava a les dones la incorporació al partit. L'objectiu d'aquella força política era que la secció femenina tingués presència arreu del país. Així, el març de 1932, es va constituir la del Centre Catalanista de Girona, però no va ser fins el 1934 que el *Diario de Gerona* va començar a recollir amb detall algunes de les seves activitats, com per exemple la seva participació en la diada de Sant Jordi. Aquell 23 d'abril de 1934, els actes van començar amb la celebració d'una missa a l'església de Sant Pere de Galligans. Durant la cerimònia es va beneir el "*banderi que serà apadrinat per la senyora Joaquina Heras de Xifra, el qual ha d'ésser entregat a la Secció de Joventut del Centre Catalanista de Girona, com ofrena que li en fa la Secció Femenina de la mateixa entitat*". A les 11 del matí també es va fer un "*repartiment de pans en el Centre Catalanista a tots aquells qui presentin els bons que shauran prèviament repartit per la Secció Femenina*". L'activitat de la diada de Sant Jordi es va cloure a les 10 de la nit amb un "*acte d'afirmació patriòtica en el Teatre Municipal, presidit pel benemèrit patrici Agusti Riera Pau. Es farà entrega del Banderi -que haurà estat beneït al matí- per la padrina del mateix Joaquina Heras de Xifra al President de la Secció de Joventut del Centre Catalanista, pronunciant-se*

⁶¹ *Diario de Gerona*, 16-06-1936, pg 4.

⁶² Molas, I. *Lliga catalana, un estudi d'Estasiologia* (2 vols). Edicions 62, Barcelona, 1972.

breus parlaments per dita Senyora i pel president de la Joventut senyor Jaume Bosch Caté"⁶³.

A més de participar en les activitats de les jornades assenyalades, la Secció Femenina també organitzava conferències per les seves sòcies, com la que va pronunciar la professora de l'Escola Normal de Magisteri, Carme Julià Iglesias, amb el títol "La influència de la dona en la família en la societat"⁶⁴. O, la de Francisca Roca d'Armengol, membre de la Secció Femenina de Barcelona, que va parlar de "La importància de la intervenció de la dona en la política"⁶⁵. Una altra de les ponents va ser la terrassenca Paulina Pi de la Serra, que va visitar Girona per pronunciar una xerrada titulada "La tasca femenina a Catalunya. Feminisme i feminitat"⁶⁶.

El març de 1935, la Lliga Catalana va celebrar una assemblea per debatre el rumb de la seva política en els pròxims anys i les seccions femenines d'arreu del país també hi van ser convocades. Girona hi va enviar diverses representants, tal i com informava el *Diario de Gerona*:

*"Han resultat dones, elegides les següents: sra. Joaquina Heras i srta. Carme Julié i Iglesias. Substituta de la sra. Heras: Assumpció Negre i Pastell. I de la srta. Julié: srta. Josep Claramunt Roca. L'elecció fou feta per aclamació"*⁶⁷.

Precisament Carme Julià va ser l'encarregada d'informar als lectors del *Diario de Gerona* dels resultats de l'assemblea de la Lliga en tot allò que feia referència a les seccions femenines. Julià explicava:

"Es va remarcar l'actuació eficaç de les seccions femenines com a col·laboradores decidides en l'obra ciutadana del partit de Lliga Catalana. I és que les nostres organitzacions femenines i la seva actuació, es caracteritzen per el seu esperit fonamentalment cristià, per la defensa ferma dels principis de la nostra santa religió i per un alt esperit de patriotisme, en contraposició al sectarisme i la demagogia.

⁶³ *Diario de Gerona*, 18-04-1934, pg. 2.

⁶⁴ *Diario de Gerona*, 16-05-1934, pg. 2.

⁶⁵ *Diario de Gerona*, 08-06-1934, pg. 2.

⁶⁶ id. n. 75.

⁶⁷ *Diario de Gerona*, 19-02-1935, pg. 2.

Així veierem en la dita assemblea, com una veu femenina, la de la nostra estimada dirigent, l'ànima de les organitzacions de les seccions femenines, la gran patriota, la sra. Vidua de Verdaguer i Callís, exterioritzant el sentir de totes les companyes, presentava una proposició demanant l'adhesió de l'assemblea a l'homenatge que s'està organitzant als parlamentaris i consellers de l'ajuntament de Barcelona per la seva abnegació i patriòtica actuació amb motiu dels esdeveniments de l'any passat. Una altra veu femenina, la de la sra. Roca d'Armengol defensava una proposició en la qual es demanava la creació d'escoles patrocinades pels centres dels districtes. Amb paraula plena d'emoció blaslava del laicisme i exposava la necessitat de posar-hi remei, per mitjà de la iniciativa particular, anant així a la creació d'escoles, en relació amb l'Acció Catòlica, que defensant alhora, la nostra espiritualitat fan obra patriòtica. (...) Per treballar per aquesta espiritualitat i grandesa pàtria, estem aplegades les seccions femenines, sota el guitage del partit de Lliga Catalana, amb la convicció més ferma i conscient que, com sempre, el seny català, l'equilibri, el prestigi i la competència dels nostres dirigents defensaran, com calgui, els nostres ideals, i des d'ací ens plau adregar un fervent prec a les dones catalanes, que per la seva formació moral i religiosa senten la nostra espiritualitat, que s'apleguin al nostre costat amb la seguretat més ferma de que es trobaran convenientment protegides sota la bandera de Lliga Catalana"⁶⁸.

Quan tot just havia passat un mes de l'informe sobre l'assemblea de la Lliga Catalana escrit per Carme Julià, el *Diario de Gerona* reproduïa la memòria de les actuacions dutes a terme per la Secció Femenina de la ciutat des del moment de la seva fundació. Durant tres dies, al periòdic s'hi pot llegir el text complet, mitjant el qual és possible enumerar totes les accions realitzades per les dones de la Lliga. Malauradament no es pot establir amb certesa qui va ser l'autora de la memòria perquè apareix sense signar, tot i que és més que probable que es tractés de la presidenta, Joaquina Heras de Xifra. Sigui com sigui, un dels primers punts de la Memòria explica perquè formaven part de la Lliga Catalanista i no s'havien integrat en una altra formació política:

"El motiu de trobar-nos així aplegades sota la bandera del catalanisme de Lliga Catalana el trobem, com he insinuat, en una veritable necessitat nascuda de la nova Constitució espanyola, que reconegué la plenitud dels drets polítics de la dona, declarant-la apta per a totes les funcions de la ciutadania. Per això, dic, varem arrecerar-nos en el partit catalanista, que ja de molt petites el vivíem a la nostra llar, car els grans i insubstituïbles dirigents del mateix ja havien conquerit amb tota la seva grandesa, els cors dels nostres pares; i si el treball esmergat per la nostra Catalunya restava amagat

⁶⁸ *Diario de Gerona*, 27-03-1935, pg. 1.

⁸² id. n. 81.

en la senzillesa i en la ineditat de les nostres llars, no per això deixàvem de participar en l'entusiasme dels nostres pares, i els infondiem aquest coratge que ara hem demostrat posseir en participar directament en les cruentes lluites polítiques"⁶⁹.

L'autora de la memòria informa detalladament dels primers passos de l'entitat i del paper que hi van tenir les dirigents barcelonines:

"El dia 15 de maig de 1932 vingué a la nostra ciutat com ja totes recordem la senyora Vidua de Verdaguer i Callís, qui juntament amb companyes seves de Barcelona, tingueren la gentilesa de visitar-nos per constituir la Secció Femenina, i per aquest motiu foren invitades les dones gironines a la reunió que va tenir lloc a la casa del senyor Marqués de Camps, i allí la senyora Vídua Verdaguer dirigí la paraula a les assistents a les quals, per cert ecomanà el seu entusiasme, i entre les moltes coses que va parlar recordo aquella recomanació, de que calia fer més gran el nostre partit fent que ingressessin més companyes de la següent manera: tu entusiasta de la Lliga, única que compleixes les obligacions de patriota, busca tres companyes que s'arreglerin a les nostres fileres i cada una d'aquestes que en porti solament una i aquesta una altra i així esdevindrà formidable la nostra Secció. I allí mateix quedà establert fins al darrer detall tota la base de la nostre organització"⁷⁰.

En aquesta memòria també s'explica que Joaquina Heras de Xifra i Carme Viñals de Masó havien estat les encarregades de representar la Secció Femenina de Girona a l'assemblea que va celebrar la Lliga el febrer de 1933. Un dels aspectes més interessants referits en aquesta memòria d'activitats és el treball que feien les gironines en qüestions de propaganda. En aquest sentit és molt revelador el fragment següent:

"Continuem la nostra actuació ajudant els nostres dirigents amb la confecció d'un fitxer general del Cens Electoral, per a millor orientació per les tasques electorals. A més es confeccionaren llistes especials per a desenrotllar millor el treball de propaganda de la nostre Secció.

També hem participat en l'engrandiment de l'obra de la premsa del Centre, "El Gironès", repartint-lo entre les associades i col laborant-hi diverses de les nostres companyes amb articles i comentaris molt interessants"⁸.

⁶⁹ *Diario de Gerona*, 25-04-1935, pg. 1.

⁷⁰ *Diario de Gerona*, 25-04-1935, pg. 1.

En relació en la seva estrena com a electores de pie dret, val molt la pena llegir les sensacions que van viure aquelles dones la tardor de 1933:

"En el mes d'octubre forem cridades per el President del Centre, per anunciarnos que dintre breu temps se celebrarien eleccions per a diputats a Corts, les primeres a les quals les dones podríem participar com a electores i elegides. En aquella reunió el President del Centre ens invità per a que treballéssim amb tot el nostre esforç i entusiasme. Cosa que vertaderament complirem tenint de fer un vertader esforç per a contrarrestar els enemics, esdevenint tasca moltes vegades feixuga. Nosaltres, però, volguérem suportar-ho per a deslliurar la nostra tant preuada terra. Perque ens trobàvem amb companyes nostres que amb les mateixes idees de caient conservador, no votaren o preferiren donar el vot a l'Esquerra abans que salvar Catalunya; perquè la lluita era ben clara entre l'Esquerra i nosaltres. Companyes nostres hi posaren tot el seu esforç, oferint-se inclús a actuar d'interventores i apoderades"⁸².

A més d'investigar el desenvolupament mateix de la Secció Femenina de la Lliga, un dels molts camins que hauran de recórrer futures recerques dedicades a analitzar la presència de les dones en el camp de la política serà el comportament de les seves integrants tant durant els anys de la guerra civil com a partir de 1939 amb la imposició del règim dictatorial encapçalat per Francisco Franco.

Una altra de les qüestions que també convindria resseguir és les relacions entre les diverses entitats de dones que hem descrit fins al moment: hi havia dirigents d'Acció Catòlica de la Dona que militaven a la Lliga? La Biblioteca Popular per a la Dona va servir de banc de proves i d'acumulació d'experiències que desembocarien en altres associacions femenines de la ciutat? Són algunes qüestions que només es podran respondre si es continuen les investigacions.

⁸² id. n. 81.

Associacions esportives

A més de la cultura, la religió i la política, les dones de Girona també van començar a practicar diversos esports. En un apartat anterior ja hem citat alguns articles on s'elogiaven la bellesa de les noies que jugaven a tennis. Uns anys més tard trobem dones protagonistes d'altres disciplines esportives, sobretot del bàsquet. En aquestes ocasions no hi ha connotacions ni eròtiques ni sensuals en les cròniques, sinó que el redactor senzillament informa de la celebració de les activitats fetes per dones.

Segons les informacions que hem pogut extreure del *Diario de Gerona*, el primer partit de bàsquet femení que es va poder veure a la ciutat el van protagonitzar dos equips vinguts de Barcelona la tardor de 1930. Amb un petit breu, el periòdic explica que l'enfrontament es va fer en el marc de les activitats organitzades pel GEIEG durant les Fires i Festes de Sant Narcís i que la farmàcia Ribas va oferir un trofeu a la formació que resultés vencedora⁷¹. El tres de novembre, es podia llegir una crònica de l'encontre:

"En aquest festival es jugà el primer partit de basket femení entre dues seleccions del "Barcelona F.C.". La partida resultà interessantíssima, demostrant les jugadores posseir magnífiques condicions per la contesa. Guanyà per 16 a 6 l'equip que vestia el mallot blau-grana. Entre la feminitat gironina l'exemple és de desitjar arrel i es tradueixi en una bella imitació"⁷².

De notícies relacionades amb el món de la cistella en van apareixent algunes al llarg dels anys de la Segona República. Hem pogut documentar un partit el maig de 1933 promogut per l'entitat "Club Atletes Units". Es tractava d'una de les activitats que formaven part del programa d'actes per celebrar el seu primer aniversari. Era, exactament, un "*partit de Basket Ball femení entre dos seleccions integrades per senyoretes del Centre Femení de Cultura i Esport de Torroella de Montgri*"⁷³.

⁷¹ *Diario de Gerona*, 23-10-1930, pg. 2.

⁷² *Diario de Gerona*, 03-11-1930, pg. 1.

⁷³ *Diario de Gerona*, 05-05-1933, pg. 2.

Sembla que, finalment, els precs dels periodistes del *Diario de Gerona* perquè arrelés l'afició pel bàsquet entre les gironines va fer efecte, ja que l'any 1935 es van organitzar diversos partits d'aquest esport. El març, per exemple, se'n va poder veure un:

"Com hem vingut dient en passades edicions el diumenge dia 31 tindrem festa gran a l'Estadi de Vista Alegre. En primer lloc els organitzadors d'aquest magne aconteixement ens presentaran per segona vegada la seva secció femenina que jugarà un partit de Basquet Ball en el que es podrà palesar la forma ascendent que venen acusant les iniciadores de l'esport femení a la nostra ciutat, fruit dels constants entrenaments a que acudeixen amb vertader afany de superació..."⁷⁴.

Tot i aixó el plat fort d'aquella jornada esportiva era un enfrontament de rugbi masculí entre els equips de la Santboiana i el Cerbericanne de la Catalunya Nord. Malgrat que aquell partit va ocupar la major part de l'atenció dels redactors del diari, tampoc es van oblidar de publicar el nom de les dones, membres de l'entitat "Atletes Units", que havien participat en el partit de bàsquet. Es dividien entre l'"equip blau: Ribugent, Blak (sic), Figueras, Font, Almeda" i l'"equip Blanc: Tremps, Merino, Planas, Lozano, Guantef"⁸¹. El resultat final de la "bonica exhibició de basquet femení" va ser de 3 a 2 a favor de l'equip blau⁷⁵.

Durant les fires de 1935, entre els variats esdeveniments esportius que es van organitzar, també es va celebrar un nou partit de bàsquet protagonitzat per les membres del Club Atletes Units⁷⁶. En aquella ocasió, l'enfrontament es va produir al camp de Mart de la Devesa.

Tot i que sembla que el bàsquet va ser l'esport femení que va tenir més repercussió a la premsa, hem trobat notícies d'altres disciplines. Per exemple, el febrer de 1932, entre els actes de celebració del dotzè aniversari del GEIEG, es va convidar al Club Femení d'Esports de Barcelona perquè fes una

⁸⁷ *Diario de Gerona*, 27-03-1935, pg. 2.

⁷⁴ *Diario de Gerona*, 21-03-1935, pg. 2.

⁷⁵ *Diario de Gerona*, 01-04-1935, pg. 2.

⁷⁶ *Diario de Gerona*, 30-10-1935, pg. 3.

"exhibició d'atletisme" a l'Estadi de Vista Alegre⁹⁰. Això ens pot portar a pensar que potser no hi havia gironines que practiquessin atletisme. Aquesta dada, però, caldria assegurar-la en pròximes investigacions.

Als anys trenta, la ciutat de Girona va inaugurar una piscina municipal a la Devesa. Des de la primavera i fins que arribava la tardor, es convertia en el centre neuràlgic de l'oci i l'esport gironins. El mes d'agost de 1935, per exemple, va ser l'escenari d'un campionat de natació masculí i femení:

"Per al diumenge pròxim a la tarda tindrà lloc a la nostra Piscina un interessantíssim festival de Natació amb motiu de fer davant el públic de Girona la seva primera presentació la secció femenina del Club Natació Girona. Aquesta novella i entusiasmada secció farà la seva primera actuació lluitant contra l'ecsel lent secció femenina del C.N. Atlètic de Bacelona. L'equip del C.N. Girona lluitarà contra el primer del C.N. Catalunya. (...) Com a nota destacada cal remarcar que en aquest magne festival de natació hi prendran part 18 nedadores i 38 nedadors, actuant entre les primeres la incomparable récordman d'Espanya Mary Vernet"⁹¹.

Sembla, doncs, que durant els anys trenta, les dones gironines també van començar a ser més visibles en el món de l'esport, igual que en altres camps com ara la cultura i la política. Tot i això encara els quedava molt camí per recórrer fins arribar a una plena igualtat amb els homes perquè en molts espais la seva presència continuava essent només anecdòtica. Malauradament, però, l'esclat de la guerra civil, el juliol de 1936, va frenar en sec el procés de visibilitat de la dona al nostre país. El nacionalcatolicisme tenia molt clar el rol que havia de jugar el sexe femení en la seva concepció d'estat.

La situació de la dona gironina durant el franquisme és un dels temes pendents d'investigació de la nostra història recent, igual que també ho ha de ser l'aprofundir moltíssim més en tot allò que nosaltres simplement hem apuntat en aquesta epidèrmica recerca hemerogràfica resumida en aquestes poques pàgines.

⁹⁰ *Diario de Gerona*, 26-02-1932, pg. 1.

⁹¹ *Diario de Gerona*, 22-08-1935, pg. 2.

FONTS ORALS: EL TESTIMONI DE LES DONES

A l'hora de dissenyar el nostre projecte de recerca, basant-nos en algunes de les dades extretes durant les lectures preparatòries⁷⁷, vam creure molt necessari donar una especial rellevància a les fonts orals. Aquest plantejament metodològic es va fer.

Cal tenir en compte que ni les vivències pròpiament de les dones, ni tampoc el seu punt de vista dels fets del país, se solen veure reflectits en algunes de les fonts documentals utilitzades habitualment pels historiadors. A més, com ja hem explicat anteriorment, fins aquest moment la producció historiogràfica no ha estudiat la situació de les dones gironines del nou-cents. Per tant, tenint en compte aquestes circumstàncies, a l'hora de plantejar una investigació d'història i gènere centrada en el segle XX i d'àmbit local, ens va semblar imprescindible la recopilació de testimonis de les dones que encara poden explicar de viva veu algun dels episodis més importants del passat recent de Girona i de Catalunya. Malgrat que la voluntat inicial era abarcar tota la centúria, com ja hem exposat en pàgines precedents, el perill de no realitzar un treball de qualitat amb el temps indicat per les bases de la beca ens va fer optar per centrar-nos en la primera meitat del segle XX. És una evidència que cada dia es perden testimonis fonamentals per entendre una de les èpoques més intenses del nostre passat, just quan les dones començaven a guanyar certs espais de visibilitat social. Precisament una de la raons d'aquesta decisió era la urgència d'entrevistar dones nascudes durant les primeres dècades del nou-cents abans que es produeixi la seva desaparició. En conseqüència, vam acotar l'univers de dones de la mostra a les nascudes entre 1910 i el 1939.

⁷⁷

Sobretot ens referim als llibres: Nash, M. *Mujeres en el mundo. Historia, retos y movimientos*. Alianza editorial. Madrid, 2004; i Duby, G. i Perrot, M. *Historia de las mujeres. El siglo XX*. Editorial Taurus, Madrid, 2003.

PROCÈS DE SELECCIÓ DE LES ENTREVISTADES

Fer recerca a partir de les fonts orals comporta algunes dificultats específiques d'aquesta metodologia. Per exemple, cal valorar la rellevància del testimoni entrevistat com a font d'informació històrica. En aquest sentit, l'investigador ha de ser capaç de valorar si les vivències de la persona seleccionada són representatives d'un conjunt més ampli, i així les dades aportades són extrapolables a una visió més general. Igualment, la persona encarregada de la recerca ha de tenir els suficients coneixements històrics per poder constatar la veracitat dels relats personals i tenir prou habilitat per detectar els buits de memòria inevitables que sorgeixen en qualsevol treball d'aquesta mena. Tenint en compte aquestes premises, per fer una investigació com la nostra és pràcticament imprescindible aconseguir la col·laboració d'organismes que habitualment tenen relació amb persones que responen el perfil prestat. Precisament per això, vam creure oportú contactar amb entitats que solen frequentar les dones nascudes entre la dècada de 1910 i la de 1930. De les que hi ha a la ciutat de Girona vam escollir el "Club de Jubilats Sant Jordi" de la Caixa de Catalunya, "L'Esplai" que forma part de l'obra social de la Fundació de la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona i l'Associació de Gent Gran Onyar-Montilivi. En aquests centres ens vam posar en contacte amb les persones responsables de la gestió de l'entitat perquè ens indiquessin si hi havia dones que responien a les característiques que estàvem buscant. L'única resposta negativa la vam rebre del "Club de Jubilats Sant Jordi". La raó és que la majoria de persones que participen de les seves activitats és originària de Salt. A "L'Esplai" de La Caixa ens van presentar a les membres del grup de puntaires perquè l'integren una part molt important de les dones que van assiduament a aquella entitat. Pel que fa a l'Associació de Gent Gran Onyar-Montilivi, la predisposició de la seva directora, Maria Antònia Valle, va ser extraordinària des del primer moment. A causa de l'enorme volum d'usuàries del centre, ella mateixa es va oferir a fer una preselecció, convocant a una reunió les dones que responien al perfil cercat.

Tant a "L'Esplai" com a l'"Associació de Gent Gran Onyar-Montilivi" vam realitzar una entrevista preguionada i estandarditzada a totes les dones que van acceptar col·laborar amb el nostre projecte. Es tractava d'un breu questionari on se'ls demanava el nom, la data i el lloc de naixement, l'estat civil, el nivell d'estudis, l'experiència laboral, la primera vegada que havien exercit el dret de vot i, finalment, quin consideraven que era el fet més important de la seva vida. Una vegada es van haver analitzat les respostes, es va poder establir que l'edat mitjana d'aquestes dones era de vuitanta-dos anys. A més, majoritàriament eren vidues que només havien fet estudis primaris. Bona part de les enquestades es consideraven mestresses de casa, tot i que algunes havien tingut treballs remunerats mentre van ser solteres, i altres o bé van col·laborar amb el negoci familiar o bé tenien algun ofici que exercien al propi domicili compaginant-ho amb les tasques domèstiques.

També vam poder constatar que algunes de les dones que van respondre al questionari residien a la ciutat des de feia poc temps. La raó del seu trasllat solia tenir relació amb la mort del marit o amb un empitjorament de la pròpia salut. En venir a viure a Girona s'havien instal·lat o bé directament a casa d'algun fill o filla o bé en un pis pròxim.

A l'hora de valorar globalment les dades de les entrevistes, dos fets ens van cridar poderosament l'atenció. D'una banda, cap de les enquestades recordava exactament quan havia començat a votar, a més no semblava que donessin gaire importància aquest fet. D'altra banda, per totes elles, allò que destacaven com el fet més important de la seva vida es repartia entre "haver trobat un home bo" per casar-s'hi i el naixement dels seus fills.

Una vegada es van haver revisat les informacions aportades mitjançant aquests questionaris, es va decidir demanar fer una entrevista amb més profunditat a cinc de les dones: Catalina R. F. (n. 1916), Angelina T. F. (n. 1920), Dolors P. G. (n. 1923), Rosa R. G. (n. 1926) i Carme A. V. (n. 1927). Les raons de la seva selecció són molt diverses. Vam escollir perfils heterogenis per enriquir la nostra investigació i demostrar que el testimoni de les dones és fonamental per a qüestions tan variades com ara la història de l'obrerisme, el franquisme, el treball infantil o el creixement urbanístic de les ciutats a partir de la segona postguerra.

Les converses amb aquestes dones es van enregistrar en video digital i passaran a formar part del fons de l'Arxiu Municipal de Girona. A més, en aquesta memòria reproduïm els fragments més ilustratius de les entrevistes per demostrar la importància de les informacions aportades per les testimonis.

EL TESTIMONI D'ANGELINA T.C.

Angelina T. C., vidua, va néixer a Anglès el 28 de juliol de 1920. Va fer els estudis primaris a l'escola que tenien les Dominiques a la seva població natal i després de la guerra va cursar "*Teneduría de libros*" a l'Acadèmia Cots de Girona. Resideix a la ciutat des del 1940.

Vam seleccionar el testimoni d'Angelina perquè la seves vivències ens van semblar molt útils per poder il·lustrar diversos aspectes tant de la història general com de l'evolució de les mentalitats durant el segle XX en tot allò relacionat amb les dones.

Angelina era filla d'un fabricant de torneria d'Anglès, Josep T., que havia exercit de jutge de pau. Aquest home va ser detingut el 20 de juliol de 1936 i empresonat a Girona, passant bona part de la guerra arrestat. Segons el que ens va explicar Angelina, la seva germana gran va tenir un paper clau per mantenir oberta la fàbrica familiar durant la guerra:

"La meva germana que era molt més gran que jo va ser molt responsable i es va posar al front de casa, va portar la torneria i va mirar de conservar els treballadors que van voler venir(...). Va ser molt valenta"⁹³.

Mentrestant el seu pare era jutjat per haver format part del sometent i condemnat al pagament d'una multa de deu mil pessetes. Parallelament el seu germà, que havia estat quintat, va desertar de l'exèrcit arran dels Fets de Maig de 1937. Com a represàlia, Josep T. va tornar a ser detingut i engarjolat, en aquesta ocasió al castell de Sant Ferran de Figueres, d'on no va sortir fins l'ocupació de les tropes franquistes, que el van alliberar. Per tot plegat no és estrany que Angelina recordi amb alegria el final de la guerra. En part també perquè, amb el seu pare a casa, la fàbrica va poder reprendre plenament l'activitat i això va servir perquè acabessin els problemes de la família.

⁹³ Entrevista a Angelina T. C. (25-11-2005).

Al preguntar-li sobre el seus objectius a partir de 1939, Angelina va respondre:

"Jo tenia aspiracions. La marna em va dir "aniràs a cal sastre i aprendràs de sastressa" però no m'agradava pas i com que va venir el meu pare de la presó (...) va engegar la torneria, i ja no hi va haver maldecaps, així com en altres cases aleshores començaven. (...) Vaig voler anar a Girona per tenir almenys tenir un títol de Teneduria de llibres"⁹⁴.

Angelina el va aconseguir anant a classe a l'Acadèmia Cots, situada al carrer Abeuradors.

Ella mateixa reconeix que la situació familiar viscuda durant la guerra li va obrir les portes de determinades feines, que en aquell moment només es podien aconseguir mitjant contactes amb els dirigents locals del nou règim:

" Vaig trotar feina a l'Ajuntament d'Anglés de mecanógrafa. Com que jo era dels que havíem vengut ho trotava fàcil i, a més, tenia els coneixements. (...) Però això tampoc m'agradava, volia venir a Girona. (...). Un dia va venir a Anglés un senyor de la CNS i jo li vaig dir "jo sóc mecanógrafa, no tindria pas feina per una mecanógrafa a la CNS?" i va dir "pues ven y preséntate". Com que a la presó hi havia hagut els germans Rodríguez que eren molt destacats de Falange i coneixien al meu pare, no em va costar res, vaig entrar sense oposicions de res"⁷⁸.

La CNS era la Central Nacional-Sindicalista. El gener de 1940 el govern de Franco havia promulgat la *Ley de Unidad Sindical*, que declarava el monopoli de l'Organització Sindical de la *FETy de las JONS*, depenent del partit únic. De fet, una de les primeres decisions que havien prés els colpistes al començar la guerra civil havia estat prohibir els partits i sindicats a les zones que anaven ocupant. Es volia acabar amb el sindicat de classe i substituir-lo per una organització vertical, on s'havien d'agrupar tots els "*productores*", tan fossin propietaris com assalariats.

A cada capital de província hi havia una delegació de la CNS, on només hi podien treballar militants de Falange i persones ben posicionades amb el règim franquista. A Girona es va construir expressament un edifici pel sindicat vertical. Estava situat a la Gran Via de Jaume I i allà va ser on va treballar

⁷⁸ Entrevista a Angelina T. C. (25-11-2005).

⁹⁴ Entrevista a Angelina T. C. (25-11-2005).

Angelina T., que formava part de l'oficina de col·locació local, i entre les seves tasques hi havia fer de *"mecnógrafa, arxivar i atendre el públic"*⁷⁹. La seu de la CNS tenia cinc plantes i hi treballaven *"moltes dones"*, segons el record de l'entrevistada.

Pel que ens va explicar, marxar de casa per anar a treballar a Girona no li va portar massa problemes amb la seva família, tot i que el seu pare la va advertir:

*"Si tu te'n vols anar thas de d'independitzar per tot. Has de guanyar per vestir-te. I cada cap de setmana a casa. A l'acabar la feina tu a aquí a casa"*⁸⁰.

A Girona, va llogar una habitació a *"una dona de tota confiança"* que vivia a la pujada de Sant Doménec i treballava fent la neteja de la Catedral. Aleshores, Angelina tenia uns vint anys i per la decisió que va prendre es considera *"pionera dels que se'n van de casa"*⁸¹.

A més de treballar a la seu de la CNS, ocupava les tardes anant a aprendre de cosir. Afegit a aixó, ben aviat va començar a sortir amb un dels suboficials de Falange que treballaven al Sindicat anomenat Josep A. Quan van començar a festejar de manera formal, la vida d'Angelina va canviar:

*"La meva mare em va dir "la teva germana és modista", ensenyava el "corte" a Anglés, "i pel que cobres, més val que vinguis aquí i et facis la roba per casar-te", i vaig tornar a Anglés, i ell [el seu xicot] venia els diumenges"*⁸².

Finalment Angelina T. i Josep A. es van casar l'any 1946, i ella ja no va tornar a tenir un treball remunerat económicament mai més. Al preguntar-li si alguna vegada havia trobat a faltar la feina de la CNS, no va dubtar gens en la resposta:

⁷⁹ Entrevista a Angelina T. C. (25-11-2005).

⁸⁰ Entrevista a Angelina T. C. (25-11-2005).

⁸¹ Entrevista a Angelina T. C. (25-11-2005).

⁸² Entrevista a Angelina T. C. (25-11-2005).

"No. Era lo logic. Ara sí que és impensable, aleshores lo logic. Igual que estar amb estat al cap d'un parell de mesos de casar-se"¹⁰⁰.

Per Angelina era perfectament assumible que el paper de la dona havia de ser el d'esposa primer i el de mare després. La família era el seu univers: el marit i els fills, eren el més important de la vida femenina.

¹⁰⁰ Entrevista a Angelina T. C. (25-11-2005).

EL TESTIMONI DE DOLORS P. G.

Dolors P. G., vídua, va néixer a Pontós el 19 de novembre de 1923. Va estudiar "*Corte Sistema Martí*" a Figueres entre els catorze i els disset anys, per després va treballar de modista a casa seva. Als vint-i-tres anys es va casar amb un forner d'Esponellà, Joan, que havia combatut al front de l'Ebre durant la guerra civil. La duresa de les condicions d'aquella batalla van tenir greus conseqüències per la seva salut i va patir una forta tuberculosi amb seqüeles perpétues.

Precisament amb l'objectiu de millorar l'estat físic del marit, el metge els va aconsellar un canvi d'aires i una feina que requerís menys esforç físic que la fleca. Joan va optar per fer de taxista. Després de descartar Barcelona perquè hi havia massa trànsit, el matrimoni es va instal·lar a Girona a principis dels anys cinquanta.

La raó principal d'haver volgut entrevistar Dolors P. G. és que a l'anar a viure a la ciutat van escollir la zona de l'avinguda de Montilivi, que aleshores encara s'havia d'urbanitzar, així doncs el seu testimoni ens aporta una valuosa informació sobre el creixement de Girona durant la segona postguerra. Durant la nostra conversa, molt gràficament, quan es referia a aquells primers anys, parlava "*d'anar a Girona*". El paisatge d'aleshores no tenia res a veure amb el de principis del segle XXI:

"Teníem terra només fins al carrer de la Rutila. El carrer d'Emili Grahit no existia, i hi havia bòbiles més enllà. Portàvem les sabates a la bossa, i [quan anàvem a Girona] en les canviàvem perquè sinó shaurien embrutit de pols i, quan plovia, de fang"¹⁰¹.

En aquells moments, l'avinguda de Montilivi era als afores de la ciutat. Això explica que durant els primers anys no tinguessin aigua corrent sinó que es proveïssin de l'extreta d'un pou que tenien a la seva parcel·la. Finalment, es van poder beneficiar de la construcció d'un conjunt de vivendes promogudes

¹⁰¹ Entrevista a Dolors P. G. (14-10-2005).

per la Fàbrica Gròber perquè aquella obra va facilitar l'urbanització i l'arribada dels serveis bàsics a tota aquella zona de Girona.

Pel que fa a la seva vivenda, es tractava d'una casa de planta i pis, però no la van comprar acabada, sinó que amb l'adquisició el nou propietari havia d'encarregar-se de completar una obra de la que només s'havia fet l'estructura bàsica: les parets i els desaigües. El pare de Dolors P. G., paleta de professió, va ser qui es va ocupar d'aquesta feina, amb l'ajuda d'un noi que feia les tasques de manobre.

Mentre van viure a Espolla, Dolors P. G., havia treballat a la fleca familiar que tenia el seu marit. A Girona, però, va reprendre la seva professió de soltera:

"Vaig dir a en Joan, "cosiré", però em va dir "no cusionis que et lligaria molt", i com que el meu fort és fer patrons(...), vaig fer patrons i tallar les coses de les persones que s'ho saben cosir(...). Em guanyava la vida fent això"⁸³.

Per tant, estant-se a casa, combinava la seva feina remunerada com a patronista amb les tasques de la llar. La possibilitat de fer les dues coses la van fer refusar alguna oferta laboral:

"em varen venir a buscar d'una botiga del carrer de Santa Clara a veure si jo volia anar allà a fer patrons(...). Jo li vaig dir a en Joan, "si jo marxo de casa, em sembla que la casa queda una mica aixís, jo treballo a casa a l'hora que vull" (...) i els hi vaig dir que no"⁸⁴.

Treballar des de casa tenia la dificultat inicial d'aconseguir clients i més en una ciutat on no coneixia ningú. En el seu cas, el caràcter sociable i extravertit del seu pare va ser clau per començar a obrir-se camí com a patronista a Girona:

"El papa, quan era jove, havia estat cridat per anar a l'Àfrica amb l'exèrcit. Allà va aprendre a parlar castellà i sempre que podia el practicava. Li agradava molt de parlar castellà. Quan va venir aquí a fer de paleta, per treballar casa nostra, anava a menjar al quarter de la guàrdia civil, i hi va fer amistats. Com

⁸³ Entrevista a Dolors P. G. (14-10-2005).

⁸⁴ Entrevista a Dolors P. G. (14-10-2005).

*que coneixien en Pere, anaven amb la filla d'en Pere. Després, mica en mica, ja es va anar sabent*⁸⁵.

Amb la seva feina, Dolors P. G. va anar teixint una xarxa d'amistats amb moltes dones de la ciutat. Les converses solien estar relacionades amb les peces confeccionades o amb els esdeveniments quotidians de la família de les seves clientes. No té el record d'haver tractat temes de política amb elles. En canvi amb el seu marit, per qui tota la vida ha sentit una gran admiració, sí: *"a casa es parlava de tot"*^{TM5}. Dolors P. G. va deixar la feina de patronista al mateix moment que Joan es va jubilar.

⁸⁵ Entrevista a Dolors P. G. (14-10-2005).

EL TESTIMONI DE ROSA R. G.

Rosa R. G. està casada i va néixer el 6 de juny de l'any 1926 a la població de Sant Hilari Sacalm. Va passar tota l'adolescència i la primera joventut a Barcelona, treballant com assistenta d'un matrimoni de la petita burgesia de la capital catalana. El seu marit era d'Arbúcies i allà van instal·lar una botiga que van mantenir en funcionament fins el moment de la seva jubilació. Aleshores van decidir deixar el poble i instal·lar-se a la ciutat de Girona, on viuen des de l'any 1982.

El testimoni Rosa R. G. serveix d'exemple per entendre com una feina al servei domèstic d'un domicili particular era l'única sortida perquè una nena de poble salvés la seva vida i millorés la seva salut.

Durant bona part del segle XX, Sant Hilari Sacalm va ser un dels destins preferits per les classes acomodades barcelonines a l'hora de passar els mesos d'estiu. Moltes famílies de la capital catalana hi llogaven, o hi posseïen en propietat, una segona residència.

Durant els anys trenta, entre la colònia d'estiuejants, hi havia un matrimoni sense fills que s'hi estava durant els mesos de juliol i d'agost. El marit era propietari d'un negoci de fusteria i la seva afició a la pintura l'havia portat a Sant Hilari, on s'esplaiava exercitant-se amb els pinzells. Al llarg de les temporades passades en aquesta localitat de les Guílleries, la parella va fer amistat amb una de les famílies del poble que tenia un fill i sis filles. Una d'elles, Maria, va ser contractada per anar a servir a la seva casa de Barcelona. S'hi va estar sis anys i, quan es va casar, la seva germana petita, Rosa, li va prendre el relleu quan només tenia dotze anys. Era una nena amb molts problemes respiratoris i els seus pares van veure en aquella oferta laboral una solució perquè pogués millorar la salut. Rosa té la sensació que el seu estat tant delicat "*era un problema per casa*"¹⁰⁶. Pel que fa a la seva estada a Barcelona, la seva valoració és positiva:

¹⁰⁶ Entrevista a Rosa R. G. (21-10-2005).

" Vaig estar molt bé. Reconec que va ser una solució. Em van educar a la seva manera. Em van ensenyar com es porta una casa, que és molt d'agrair. Perquè la veritat el que compta és la casa i la paciència, perquè si no tens paciència no hi ha casa. O sigui que per mi va ser un èxit"¹⁰.

El domicili del matrimoni era al carrer Casp i Rosa R. G. hi va fer la mateixa feina durant dotze anys, fins que en va tenir vint-i-quatre. Durant tot aquell període les seves obligacions pràcticament no van variar:

"Al mati, la senyora anava a comprar, i jo feia la feina. Quan ella arribava, jo ja la tenia feta. A la tarda, segons el que tocava: un dia shavia de fer neteja d'alfombres o de les portes de les habitacions..., el dia que tocava planxar planxàvem...(…)...de sortir de casa ni parlar-ne"⁰⁸.

Ella era l'única persona de servei que tenia el matrimoni i segurament aquesta és la raó que els àpats els prepararessin entre ella i la seva mestressa. Tot i això, la Rosa sempre menjava a la cuina, "ho *tenien sagrat* això"⁸⁶. El diumenge era l'únic dia de festa de tota la setmana. Al mati sempre anaven a missa, i a havent dinat, durant els primers anys Rosa havia d'anar a passar les tardes amb "*una nebodeta dels senyors que vivia al Passeig de Sant Joan*"⁸⁷. Quan va ser una mica més gran "*anàvem a passeig, però jo no tenia l'esperit de voltar*"TM.

Analitzant, des del present, tota aquella època de la seva vida passada a Barcelona, el que troba més a faltar és no haver pogut anar a escola. Però admet que aleshores "no s'estilava"².

Rosa va viure a Barcelona entre el 1938 i el 1950, i durant tots aquells anys la relació amb la seva família de Sant Hilari va ser sobretot epistolar, ja que anualment només tornava al poble en dues ocasions molt concretes: per la matança del porc i durant els mesos de juliol i agost, quan el matrimoni barceloni

¹⁰⁷Entrevista a Rosa R. G. (21-10-2005).

¹⁰⁸—

⁸⁶ Entrevista a Rosa R. G. (21-10-2005).

⁸⁷ Entrevista a Rosa R. G. (21-10-2005).

¹¹¹ Entrevista a Rosa R. G. (21-10-2005).

¹¹² Entrevista a Rosa R. G. (21-10-2005).

EL TESTIMONI DE ROSA R. G.

hi anava de vacances.

EL TESTIMONI DE CARME A. V.

A l'estiu, al ser a la seva localitat natal, Rosa tenia menys feina perquè s'estaven en un pis de lloguer i, a més, tenia una major llibertat de moviments. El 1950 va aprofitar els dos mesos per anar a treballar a la Fonda Reus d'Arbúcies i en aquella població hi va conèixer el que seria el seu marit, tot i que inicialment ella no tenia interès en contraure-hi matrimoni:

"Jo sempre ho he dit, a mi em van casar, no em vaig casar. Però no me'n penedeixo perquè vam tenir una botiga. El meu marit tenia granja, venia llet i feia mantega i nata. Però al ser granja i fer berenars i esmorzars, per un poble només d'estiu donava poc. Quan jo hi vaig entrar li vaig fer veure que no podia ser, que havíem d'ampliar. Quan ens vam casar venia entre 100 i 200 litres de llet diaris, però després vam arribar als 600. (...) Després vam posar una botiga que veníem de tot"⁸⁸

Rosa ens va explicar que, tot i que ella tenia unes altres intencions, la seva família va tenir un paper clau en el seu casament:

"A casa em deien, "que té botiga, que té botiga i que té botiga i t'ho deixaràs perdre ". Però és que durant una estada amb el senyors a Calella de Palafrugell, jo vaig conèixer un noi que era molt maco. Estudiava per advocat i tenia una beca. Em va prometre que es casaria amb mi, però que no podíem festejar perquè tenia els estudis, i a casa "que no, que no pot ser, que t'enrederà, que no vindrà". Al final em vaig casar amb el meu marit. I quan feia tres mesos que ens havíem casat i, jo ja estava en estat del meu fill, va venir aquest noi que estudiava per advocat per casar-se"⁸⁹.

Òbviament, quan va contraure matrimoni, Rosa R. G. va deixar Barcelona per instal·lar-se a Arbúcies, on va corregentar l'establiment comercial del seu marit. Al moment de jubilar-se van decidir traspasar el negoci i traslladar la seva residència a Girona, on viuen des de l'any 1982. Ben aviat va començar a participar en les activitats de l'Associació de Gent Gran. Com ella mateixa ens va dir "el casal m'ha donat molta vida"⁹⁰.

⁸⁸ Entrevista a Rosa R. G. (21-10-2005).

⁸⁹ Entrevista a Rosa R. G. (21-10-2005).

⁹⁰ Entrevista a Rosa R. G. (21-10-2005).

Carme A. V. és vídua i va néixer el 25 de desembre de l'any 1927 a Girona. Durant bona part de la seva vida va residir al carrer Ginesta. Va anar a escola primer a l'establiment regentat per la congregació de les Adoratius i posteriorment al Col·legi Verd. Es va casar als vint-i-set anys i aleshores va deixar de treballar fora de casa.

Les vivències de Carme A. V. ens il·lustren la situació paupèrrima que havien d'afrontar moltes famílies d'extracció humil del primer terç del segle XX. El seu pare era paleta de l'Ajuntament de Girona i la seva mare aconseguia ocupacions puntuals, sobretot fent feines a cases particulars. Els ingressos econòmics del nucli familiar eren insuficients i això feia imprescindible buscar alternatives per assegurar la supervivència:

"Amb la meua mare ens aixecàvem a les 6 del matí, agafàvem el tren i anàvem a la banda de Figueres, per exemple, i baixàvem a Camallera o a Sant Jordi. Anàvem baixant poble per poble demanant caritat...bueno caritat...demanant si ens podien donar alguna cosa, un grapat de patates, de mongetes, una mica de pa, o així, perquè el meu pare cobrava molt poc, i la mare no treballava. Havia anat a fer feines en algunes èpoques"⁹¹.

El testimoni d'aquesta dona també ens permet documentar una sèrie d'activitats que no solen recollir els llibres d'història, però que formaven part del ritme diari de la Girona de la primera postguerra, on es feien molt evidents tant la repressió com el control imposats pel règim de Franco:

"Hi havia molta gent que era a la presó, a Sant Domènec⁹². Em vaig fer un tip de pujar aquella escala! Anàvem a la plaça de Sant Agustí a esperar els cotxes que venien de Torroella de Montgrí. Allà recollíem les galledes amb què les famílies feien arribar el menjar als seus presoners"⁹³.

⁹¹ Entrevista a Carme A. V. (07-10-05)

⁹² Es refereix a la presó del Seminari, que estava situada al costat de l'antic convent de Sant Domènec.

⁹³ Entrevista a Carme A. V. (07-10-05)

Aquesta feina -un evident recurs de subsistència en una època en què qualsevol tasca era bona si reportava un ingrés econòmic per petit que fos- era la va aconseguir gràcies a un veí del carrer Ginesta, que treballava a la companyia d'autobusos de Torroella de Montgrí.

Carme només s'ocupava de pujar les galledes des de la parada de la Plaça de la Independència fins a la porta de la presó. Mai, però, va arribar tenir contacte ni amb els reclusos ni amb els seus familiars.

Al llarg de la nostra conversa amb Carme A. V. una de les constants que va anar apareixent va ser el fet que a les feines aconseguides a més d'una retribució en metàl·lic li donaven els àpats, és el fet que citant les seves pròpies paraules n'hi deien "*fer la vida*"⁹⁴. El primer lloc on es va donar aquesta circumstància va ser a la Fonda de Can Montaña, que estava situada a l'actual Avinguda de Sant Francesc. L'establiment es trobava molt a prop de la parada dels autobusos que feien la línia de Lloret de Mar:

"Em pagaven una porqueria però em feien la vida, em donaven esmorzar, dinar i sopar. Començava a les 8 del matí i piegava a les 10 del vespre. (...) L'hotel havia de fer el parte amb els que es quedaven a dormir i els que havien marxat. Després, jo, a quarts d'onze de la nit, anava al Govern Civil"⁹⁵ a portar el parte. Era el parte de l'entrada i sortida"⁹⁶.

La següent ocupació va ser a la bodega de Can Tuca, una botiga que hi havia al carrer de Joan Maragall. Els propietaris també tenien el bar "*Las Jarras*" i ella hi allargava la seva jornada laboral anant a rentar-hi "*plats i vasos*"⁹⁷. L'horari era similar al que havia tingut a la Fonda i també li donaven tots els àpats.

⁹⁴ Entrevista a Carme A. V. (07-10-05).

⁹⁵

Situat on ara hi ha la seu de la Diputació Provincial de Girona.

⁹⁶ Entrevista a Carme A. V. (07-10-05).

⁹⁷ Entrevista a Carme A. V. (07-10-05).

EL TESTIMONI DE CATALINA R. F.

La seva darrera feina remunerada va ser a una fleca del Mercat del Lleó que va deixar quan es va casar. El seu marit, anomenat Ramon, era fill de la ciutat de Còrdova, on havia estat membre del cos de la guàrdia civil. Les dificultats econòmiques familiars, però, l'havien fet abandonar la seva terra i la seva feina per traslladar-se a Girona amb l'esperança de guanyar-se millor la vida. La seva primera ocupació va ser fer de manobre de l'Ajuntament. Així va conèixer el pare de Carme, i una mica més tard a la que seria la seva dona. Quan feia un any que era a Girona, Ramon va aconseguir entrar a treballar a la companyia elèctrica ENHER. Aquesta circumstància laboral va donar estabilitat a la família i els va permetre millorar les seves condicions econòmiques.

Catalina R. F. és vídua i va néixer el 21 de maig de 1916 a Girona. Filla d'una treballadora de la fàbrica Grober casada en segones núpcies amb un esparter també vidu, afirma que la seva era una família d'obrers. Ella va seguir els passos de la seva mare i també va entrar a la Grober.

Tota la vida ha viscut a la ciutat i la seva memòria privilegiada la converteix en un interessantíssim testimoni sobre diversos aspectes: el treball infantil, l'obrerisme femeni, la politització de la societat durant la Segona República, la vida quotidiana a la Girona de la guerra civil i la repressió franquista⁹⁸.

Una de les primeres coses que va deixar clares Catalina R. F. durant les nostres converses va ser que no li agradava anar a col·legi, fins al punt que molt sovint no assistia a les classes. Aquesta és la raó que entrés al mercat laboral amb només deu anys. La primera feina que va aconseguir va ser embolicar caramels en una petita factoria situada a la zona de les Sarraïnes, regentada pels propietaris d'una adrogueria del carrer de les Ballesteries. A la fàbrica de caramels hi treballaven, a més del matrimoni propietari, dos homes encarregats de fer la pasta i sis dones que tenien la missió d'embolicar el producte. Treballaven a preu fet, és a dir, que quan més produïen més ingressaven.

⁹⁸ La riquesa de la informació proporcionada per aquest testimoni ens va fer repartir l'entrevista en tres sessions diferents, realitzades entre l'octubre i el desembre de l'any 2005.

També elaboraven productes de temporada. Per exemple, durant els mesos de tardor es feien torrons i a l'estiu, xarops. A més, en els moments de menys feina, les dones s'encarregaven de rentar ampolles de vidre que es reutilitzaven.

El salari que percebia Catalina era força misèrrim i el donava tot a la seva mare, que era qui administrava els seus diners. Quan va haver fet els dotze anys va canviar de feina. Aleshores hi havia poques opcions per les dones de Girona: "o *la Grober* o servir"⁹⁹.

⁹⁹ Entrevista a Catalina R. F. (07-10-2005).

La seva mare va ser qui es va ocupar de fer-la entrar a la fàbrica. Catalina recorda que el primer dia la van presentar a l'encarregat de la zona on havia de treballar. Era a la primera planta de la Grober, a la zona del "*Fabrif*, i l'home li va preguntar "*faràs bondat?*". Després la va fer seure al costat d'una treballadora veterana perquè li ensenyés la feina que hauria de realitzar¹⁰⁰. Des d'aleshores va fer pràcticament la mateixa tasca fins el moment de la seva jubilació.

A la Grober també s'anava a preu fet. Això comportava molts problemes i abusos. Tot i que Catalina no ho va patir en primera persona, manté molt viu el record del que havia sentit explicar a la seva mare, que treballava a la zona de producció de botons, coneguda com "les bancades". Allà cobrava més qui aconseguia fer més quilos de botons al llarg de la jornada i, com que n'hi havia de mides diferents, tothom volia els més grossos perquè era més fàcil aconseguir més pes. Els encarregats eren els responsables de la distribució del tipus de botons que havia de fer cada dona i això donava peu a tensions i extralimitacions:

"Hi havia unes baralles d'espant. (...)L'encarregat era l'amo, i el que deia l'encarregat era el que valia, ja et podies queixar que no t'escoltava. (...)Hi havia dones que no tenien gaire escrúpols, i quan l'encarregat els hi portava el sac els hi passava la mà per aquí o per aquí [Catalina s'assenyalava el pit i les natges], les que es deixaven tocar tenien bona feina, i les que no, no"¹⁰⁰.

Els encarregats no eren els únics que abusaven de les treballadores. A les bancades, per fer els botons les dones utilitzaven una eina que havia d'estar ben esmolada. Del manteniment se n'encarregaven els manyans de la Grober, que sempre atenien primer a les dones que es deixaven grapejar. Pel que ens va explicar Catalina R. F. quan ella va entrar a la fàbrica aquests abusos ja no es produïen.

El que sí recorda és la necessitat d'haver-se d'amagar de les inspeccions de treball. Per edat Catalina encara no podia ser a la Grober, per això quan els propietaris rebien l'avís que els inspectors visitarien la fàbrica, les obreres més petites eren enviades al magatzem que hi havia a l'últim pis o simplement les

¹⁰⁰ Entrevista a Catalina R. F. (07-10-2005).

feien anar al lavabo. Pel testimoni de l'entrevistada, sembla que els controls no eren gens estrictes sinó un mer formalisme administratiu.

La Grober funcionava amb dos torns, un que començava a les cinc de la matinada i un altre a les vuit del matí. Tant Catalina com la seva mare formaven part del segon. L'horari era de vuit a dotze del migdia i de dues a sis de la tarda. Després ella anava a aprendre de cosir a casa d'una modista fins a les vuit del vespre. L'única excepció era els dijous, que Catalina assistia al ball organitzat per l'Ateneu, una entitat vinculada a la fàbrica. Per ella, entrar a la Grober també va significar començar a tenir més responsabilitats a la llar familiar i va haver de començar a ajudar a la seva mare en les tasques domèstiques. Els dissabtes a la tarda sempre havia de fregar amb sulfumant el terra del pis on vivien, situat a l'actual plaça del general Marbá. El diumenge totes dues anaven a rentar la roba al riu. Al ser preguntada sobre què feien tant el seu pare com el seu germà mentre elles realitzaven aquestes tasques, Catalina ens va explicar que *"els homes no feien res"*, però que no ho veia estrany perquè *"hi estaves acostumada, ja thi van pujar aix"*¹⁰¹.

Catalina estava a punt de fer els quinze anys quan es va proclamar la Segona República, l'abril de 1931:

*"jo recordo que era a una botiga a comprar i vam sentir canonades. Tothom es va esverar, la mestressa em va dir que shavia proclamat la República, em va fer entrar un moment a la rerabotiga i em va dir "tu ves a casa teva i et diran el que has de fer"*¹⁰².

Segons la seva experiència, la vida diària va seguir sense gaire diferències. Sí que va notar, però, que pels carrers de Girona no es veien tants religiosos com abans de l'abril del 1931. Ara bé, el que ens va cridar més l'atenció va ser que durant una de les nostres converses va afirmar: *"Quan va venir la República la gent se sentia més lliure"*¹⁰⁹.

¹⁰¹ Entrevista a Catalina R. F. (07-10-2005).

¹⁰² Entrevista a Catalina R. F. (21-10-2005).

¹²⁹ Entrevista a Catalina R. F. (21-10-2005).

A la Grober no hi va haver cap canvi radical, tot i això, es va aconseguir tenir festa els dissabtes, així les treballadores feien el que s'anomenava la "setmana anglesa"^{TM0}. A més els pagaven totes les festes que eren meticulosament recuperades allargant l'hora de plegar. En comptes d'acabar a les sis, se sortia a un quart i cinc de set.

Ara bé, mitjançant el testimoni de Catalina sí es pot apreciar una major politització de la societat:

">Al venir la República ens van dir que ens hav/em de syndicar. Hi havia l'UGT i la CNT i tothom es va afiliar al que li agradava més". I tot i que "els de la CNT eren més revolucionaris", me'n vaig fer. "Nosaltres a casa no érem revolucionaris", [però afirma que els de la UGT no li agradaven perquè] "eren d'aquella gent que si convenia raspallar l'encarregat el raspallava"¹⁰³.

El procés d'entrada a les formacions obreres era molt senzill: "passava un del sindicat, i feia una mica el sermó a cada sala que anava"^{TM104}. Segons el que ens va explicar l'entrevistada, fins aquell moment entre les dones de la Grober no hi havia hagut massa interès per aquelles qüestions: "abans de la república no hav/em sentit a parlar mai dels sindicats"¹⁰⁵.

Tot i la necessitat d'afiliar-se i prendre partit per uns o altres, sembla que això no va tenir efectes en la relació entre companyes: "No hi va haver mai cap discussió de res, cadascú era dels seus"¹⁰⁶. Sí però que va augmentar la seva activitat política, sobretot havent d'assistir a reunions i a mítings. Aquests actes se solien celebrar al Cinema Albéniz o al Teatre Municipal. Tot i que recorda que en aquesta mena de trobades hi havia dones, els representants del sindicat eren indefectiblement homes.

Als últims temps de la República, quan el clima polític ja estava molt crispat, a és dels mítings també van començar a proliferar les manifestacions i les vagues. Catalina admet que en aquests casos s'actuava amb contundència amb els esquirols, que eren "estomacats"^{TM5} pels piquets sindicals.

¹⁰³ Entrevista a Catalina R. F. (21-10-2005).

¹⁰⁴ Entrevista a Catalina R. F. (21-10-2005).

¹⁰⁵ Entrevista a Catalina R. F. (21-10-2005).

¹⁰⁶ Entrevista a Catalina R. F. (21-10-2005).

En general, però, el record que té dels anys de la República es poden resumir en aquesta frase: *"nosaltres sempre vam fer la mateixa vida normal fins que va venir la guerra i després s/ que tot va canviar"*³⁶.

Al demanar-li la diferència de comportament que va tenir la ciutadania el 18 de juliol de 1936 en comparació amb el 14 d'abril de 1931, Catalina afirma que:

*"Va ser més gros. (...)Hi havia molta gent pel carrer. (...)Encara sembla que veig el Sagrat Cor (...), que era una estàtua grossa, com la tiraven a baix al riu, encara que no fossis gaire creient el cor et feia mal de veure aquelles figures que tu a vegades hi havies anat a dir "Senyor ajudeu-me per això o per allò", quan vaig veure el Sagrat Cor al riu el cor em va fer mal"*¹³.

L'episodi evocat per Catalina fa referència als primers dies de la guerra civil, quan a Girona van ser atacades i profanades gairebé totes les esglésies. A la ciutat, aquells dies de juliol del 1936 una de les accions habituals, juntament amb l'incendi del mobiliari, va ser el llançament al riu de bona part de la imatgeria religiosa dels temples situats a les ribes de l'Onyar. Igual que va passar amb l'escultura del Sagrat Cor, el Crist de l'Església de Santa Susanna del Mercadal també va patir la mateixa sort després de ser arrossegat pel carrer de Santa Clara¹⁰⁷.

Aquelles violències estaven liderades per membres de la CNT i la FAI, però Catalina afirma que molts dels implicats en els atacs als temples no eren de la ciutat de Girona: *"en venien molts de fora"*¹⁰⁸.

Malgrat els incidents dels primers dies després de la sublevació militar, es va recuperar una relativa normalitat, gràcies sobretot al fet que la rebel·lió havia

¹⁰⁷ Busquets, J. *La destrucció d'esglésies a la ciutat de Girona el 1936 i les seves excepcions a La Guerra Civil a les comarques gironines (1936-1939)*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials. Girona, 1986.

¹⁰⁸ Entrevista a Catalina R. F. (21-10-2005).

¹³⁵ Entrevista a Catalina R. F. (21-10-2005).

¹³⁶ Entrevista a Catalina R. F. (21-10-2005).

¹³⁷ Entrevista a Catalina R. F. (21-10-2005).

fracassat a Catalunya. *"De moment tot eren flors i violes, però quan es va veure que guanyaven els nacionals, la gent ja tenia por"*¹⁰⁹, afirma Catalina. Aprofitant la relativa normalitat inicial, el novembre de 1936 Catalina es va casar civilment amb Vicens V., un paleta membre de la CNT que a la ciutat destacava perquè era futbolista de cert renom. Havia militat a les files del Girona F. C. i més tard havia jugat amb la U. E. Figueres. Després del casament, ja el 1937, va néixer la primera filla del matrimoni.

Amb l'esclat de la guerra civil, algunes companyes de la fàbrica van prendre partit obertament fent-se milicianes. Catalina recorda el cas de Quimeta F., que anava vestida amb l'uniforme i la pistola. Era un fet que els cridava l'atenció perquè *"a nosaltres tampoc ens semblava bé que [les dones] fossin així/ tan revolucionàries"*¹¹⁰.

Tot i la situació de guerra, però, la Grober va continuar oberta i *"nosaltres estàvem treballant igual"*¹¹¹. Ara bé, hi va haver un moment que

*"No hi va haver feina a la fàbrica, i com que no et podien despatxar, et feien fer dos dies de festa cada setmana. Però en comptes de fer festa, et feien anar al sindicat a cosir, la CNT tenia la seu a la Casa Carles. Allà fèiem coses pels paracaigudistes, roba pels soldats, calçotets, samarretes, coses per la tropa"*¹¹².

Els homes eren al front i, tot i la davallada d'activitat a la Grober, hi va haver dones que van ocupar llocs de treball típicament masculins: *"Molts encarregats de la fàbrica van haver de marxar al front i algunes dones feien d'encarregat. Altres també van fer de serradors"*^{U4}. El que té clar Catalina, però, és que no es notava que hi havia dones encarregades. El tracte era el mateix que amb els homes.

¹⁰⁹ Entrevista a Catalina R. F. (21-10-2005).

¹¹⁰ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

¹¹¹ Entrevista a Catalina R. F. (21-10-2005).

¹¹² Entrevista a Catalina R. F. (21-10-2005).

Amb el pas dels mesos la situació general anava empitjorant en tots els sentits. També en allò més bàsic com ara l'alimentació. Catalina recorda que per aconseguir un manat de bledes o una col calia aixecar-se a les quatre de la matinada per anar a comprar a les verdulaires que paraven sota les voltes de la Rambla.

Els militars rebels avançaven inexorablement i els últims moments de la guerra hi va haver molta gent de la ciutat que va marxar al camp a refugiar-se. La família de Catalina, però, no tenia enlloc on anar i van ser testimonis de la caiguda de Girona el febrer de 1939. Es van amagar als soterranis del convent de les Bernardes, situat al carrer de Santa Clara. Es tractava d'un espai format per "*dues sales grandioses*", que aquells dies molta gent va utilitzar de refugi: "*era pie*"¹¹³. Tot i que al costat d'on vivien, concretament al Jardí de la Infància, se n'havia construït un altre, havien preferit el de Santa Clara perquè el veien més segur. Amagada al refugi, ella hi va passar més d'una setmana juntament amb els seus pares, la seva filla i la dona del seu germà. Només sortien a les nits per anar a buscar el menjar que tenien a casa.

Quan els franquistes ja eren a les portes de la ciutat, el pare de Catalina va decidir abandonar el refugi per por que durant la retirada l'incendiessin. En aquells moments al bloc de pisos on vivien, dels vuit habitatges només ells eren a casa. La resta havien fugit. Catalina recorda que un dels pocs veïns de la zona que s'havien quedat els va explicar que l'Església del Sagrat Cor, convertida en magatzem d'intendència per la tropa, havia estat oberta. Allò els va permetre aconseguir una quantitat de menjar vital per sobreviure les setmanes següents. Ella i el seu pare van fer uns quants viatges al temple:

*"Hi havia de tot. Hi havia sacs d'arnds, cigrons, mongetes, llenties, sucre...els sacs arribaven a més de mitja paret. Nosaltres vam portar mig sac de llenties, mig sac d'arnds, pots de llet... Després hi vam tornar, i vam agafar mig sac d'arnds, mig sac de patates i un pernil. Fins a tres vegades hi vam anar. Sentíem les bombes que xiulaven, perd les ganes de menjar i, que te'n podies fer un tip de tot el que hi havia, thi feien ana"*¹¹⁴.

¹¹³ Entrevista a Catalina R. F. (21-10-2005).

¹¹⁴ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

El mateix veí que els havia explicat la possibilitat d'anar a buscar menjar al Sagrat Cor, també els va aconsellar que quan els militars entressin a la ciutat posessin "un lletrero a totes les portes que us sembli que digui "esta casa está habitada, Viva Franco! Arriba España". *Els vam fer a més córrer, els vam posar a tots vuit veïns que eren fora. A cadascun li vam posar un paper d'aquests enganxats sota el picador. També a la botiga on treballava el meu pare*"¹¹⁵. Els cartells van ser efectius perquè cap de les vivendes va ser saquejada per les tropes ocupants. Al preguntar-li a Catalina quines sensacions tenien en aquells moments tants durs no va vacil·lar en la resposta: "ai pobres de nosaltres! *Estàvem molt molt espantats, perquè ja es veia a venir el que havia de venir*"¹¹⁶.

Durant la retirada de les tropes republicanes, s'havia incendiat la fàbrica Grober quedant completament destruïda. Els propietaris, que havien tornat una vegada s'havia acabat la guerra, van reprendre l'activitat en uns locals més petits situats on actualment hi ha la Plaça de la Constitució. No necessitaven tanta mà d'obra i Catalina es va quedar sense feina. Durant gairebé un any es va haver de guanyar la vida fent feines en cases particulars. Una de les tasques que li encarregaven més habitualment era rentar roba, una activitat que es continuava fent al riu. Abans de la guerra, precisament davant la riba de l'onyar, al principi del carrer del Carme, just al costat d'on vivia Catalina, hi havia hagut el Centre Republicà. Els franquistes havien confiscat i ocupat el local per convertir-lo en quarter d'un destacament militar. Ella recorda alguns episodis molt evocadors de com la nova situació política afectava fins i tot els actes més quotidians:

"Si eres a baix al riu a rentar i en aquell moment els militars hissaven la bandera, t'havies d'aixecar i aixecar el braç enlaire fins que la bandera era a dalt, sinó venien allà i et deien "eh! qué sube la bandera eh?""¹¹⁷.

Sobre la salutació feixista, afegeix que *"la majoria dels que aixecàvem la mà enlaire ho fèiem per força"*¹¹⁸.

¹¹⁵ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

¹¹⁶ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

¹¹⁷ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

¹¹⁸ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

La situació de Catalina no va ser gens fàcil. Ella havia estat militant de la CNT igual que el seu marit, que a més, després de la guerra va ser empresonat. Eren persones "rojas" i això li va portar problemes per tornar a entrar a la Grober. A mesura que la fàbrica es recuperava, s'anaven incorporant més treballadores segons les peticions dels encarregats de cada departament. El principal problema de Catalina és que el seu superior era militant de Falange:

"Jo vaig tenir sort que em demanés, no perquè li fos simpàtica, perquè no nhi era, però l'encarregat de la sala de les bancades m'havia guardat la nena¹¹⁹ quan era petita i al veure que no m'avisaven va parlar amb el meu encarregat. Mira, es venjaven aixís"TM.

Catalina afirma que *"vam passar molt mal temps, amb la postguerra més que amb la guerra. Era igual que amb la guerra, però amb menys llibertat, no podies dir res, perquè segons on anaves..."¹²⁰.*

Pel que ens ha transmès de les seves vivències, la por planava en l'ambient de la Girona del 1939. El cas més dramàtic era el dels afusellaments:

'Vam estar un quant temps que era un pànic terrible, perquè quan els portaven de la presó per anar afusellar-los al cementiri passaven pel carrer del Carme. Els vèiem des de darrera les finestres. Els senties cridar "Ei! que ens porten a afusellar", "no ens veurem mai més! Ens porten a matar! adéu siau!". De callar no els podien fer callar (...). Els portaven amb camions, nhi havia 25 o 30 o 40 a cada un, anaven drets i lligats (...). Jo ho dic perquè nosaltres al principi anàvem a buscar llet per la nena a la Creueta i passàvem per la carretera que anava al cementiri i ens havíem trobat que t'havies d'aturar perquè no et fotessin un tret, perquè els portaven...els veies que els baixaven a dins al cementiri (...) només senties els trets"¹²¹.

Tot i que bona part dels afusellats eren homes, les dones també van ser represaliades. Sobretot les *"que en temps de la guerra corrien pel carrer vestides de milicianes, si no van marxar, les que es van quedar les van pescair"⁵⁵*. Com a presó femenina es va fer servir el convent de les adoratrius al carrer de Joan Maragall. Anteriorment aquell edifici ja havia servit per internar-hi les noies problemàtiques.

¹¹⁹ El concepte "portar a guardar" significava que una mare deixava el seu fill o filla a casa d'unes persones de confiança a canvi d'una quantitat econòmica. Era un recurs molt utilitzat per dones treballadores. La pròpia Catalina havia estat portada a guardar de petita, i quan ella va ser mare va fer el mateix amb la seva filla.

¹²⁰ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

¹²¹ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

Majoritàriament, però, les dones van patir la repressió pel fet de ser filles, mares i esposes de combatents republicans. Aquest va ser el cas de Catalina. Al final de la guerra el seu marit, Vicens V., havia estat internat en un camp de concentració a València i al tornar a Girona va ser empresonat. Havia arribat a les onze del matí a la ciutat i a les tres de la tarda era detingut altra vegada. Segons ens va explicar la nostra entrevistada, la raó era que un confident de les autoritats del règim es dedicava a denunciar sistemàticament a tots els retornats que havien tingut alguna mena de significació política. A l'esclatar la guerra, s'havia paralitzat el futbol i Vicens, gràcies als seus contactes a la CNT, havia aconseguit una feina d'ordenança a la presó de Girona. Segons la denúncia, ell havia estat el responsable de l'assassinat d'un capellà mentre havia treballat al centre penitenciari. Pel que ens va explicar Catalina la gravíssima acusació era falsa. Durant el judici contra el seu marit el sacerdot que suposadament havia mort va testificar a favor de Vicens però

"El judici ja era fet, no els deixaven dir res. Si tenien alguna cosa per al legar, suposant, "si és que jo sóc innocent" "fora no!, vinga un altre". Anaven a judici, allà a la Catedral¹²², i ningú havia fet res, si havien fet res o no, jo no ho sé, però si n'hi anaven vint-i-cinc, en sortien deu amb penes de mort, el judici ja era fet"¹²³.

Finalment el seu marit, tot i el testimoni favorable del capellà, va haver de passar tres anys i mig de reclusió, i després encara sis mesos desterrat a Lleida. Catalina recorda perfectament la gran quantitat d'empresonats que hi havia a Girona:

"Com que en van agafar tants, a la presó ja no hi cabien. També van fer presó el seminari (...). Mira si nhi havien que quan eis feien sortir al pati una hora al dia havien d'anar tots en la mateixa direcció, perquè nhi havia tants que no es podien moure. A l'església del seminari cada graó era per dormir-hi una persona. Si tenien matalàs¹²⁴, com en Vicens, lhavien de doblegar perquè no els hi cabia"¹²⁵.

Es refereix a l'Audiència Provincial, que esta situada al peu de les escales de la Catedral.

¹²³ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

¹²⁴

La família era qui havia de facilitar el matalàs als presos.

¹²⁵ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

En definitiva, les condicions dels presos eren infrahumanes. A més, estaven mal alimentats i les famílies s'havien d'ocupar de subministrar-los menjar:

"Els hi portàvem el cistell del dinar però pensa que a l'església del Carme (...) que el diumenge la gent hi feia cua per oir missa, quan passàvem per allà per anar al seminari a portar el dinar te fumien trompada al cistell... i més de quatre que s'han mort...ojalá que us haguéssiu mort quan vau néixer... els hi deies "fará el favor sisplau" i res, quantes vegades el cistell per terra!! Això no s'oblida mai, eren gent de Girona mateix, si jo els coneixia!"¹²⁶.

Fins i tot els propis veïns van girar l'esquena a Catalina quan tenia el marit empresonat:

"Veïns d'allà mateix, que sabies de la manera que pensaven abans i durant la guerra i a l'entrar els nacionals se giren així. Això sol n'hi ha per desesperarse t'ho prometo, quan veies aquella cara tan dura, que te deien a tu "mira Catalina ha vingut la guardia civil a demanar informes, no passis cuidado que nosaltres l'hem deixat a dalt de tot", i quan vaig tenir la sentència a la mà i vaig veure el que realment havien dit!"¹²⁷.

A Girona tant algunes tasques de reconstrucció com alguns nous equipaments van anar a carrec dels presoners republicans. El cas més conegut és el de l'edifici del Mercat, però no va ser l'únic:

"Van demanar presos que ja fossin jutjats per fer el camp de hoquei de Vista Alegre. Com que se'n cuidaven els de la junta del futbol, van demanar en Vicens per anar-hi a treballar. (...)Li pagaven quatre pessetes cada dia perquè tenia una filla. Eren tres pessetes per fill i una pesseta per la dona. i...)Feien llàstima de veure. Tots els que anaven al camp de futbol a treballar els portaven de tres en tres amb les mans agafades a l'esquena amb una corda."

Al vespre els tornaven a portar a la presó"¹²⁸.

¹²⁶ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

¹²⁷ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

¹²⁸ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

Catalina reconeix que el fet que el seu marit havia estat un dels futbolistes més coneguts de la ciutat abans de la guerra li permetia gaudir d'alguns privilegis que no tenien la resta de presos. Gràcies a la complicitat d'alguns guàrdies, quan Catalina li portava el dinar, en comptes de menjar-lo a l'obra deixaven que el matrimoni anés a casa del germà d'ella, que vivia precisament a la zona de Vista Alegre¹²⁹.

Les lleis imposades pel règim franquista no van reconèixer els casaments civils celebrats durant la República i la guerra. Això va fer que amb la dictadura moltes parelles tinguessin problemes legals, i més si havien tingut fills. Catalina ens va explicar que les monges no volien la seva filla a col·legi perquè la nena no estava batejada ni els seus pares casats. Així doncs, per poder escolaritzar la nena, Catalina i Vicens es van casar a la presó, a l'església del Seminari.

Els problemes per Vicens, però, no van acabar quan va finalitzar el seu desterrament a Lleida. Al tornar a Girona ningú el volia contractar perquè era roig. Finalment, però, un antic conegut li va fer confiança. De la mateixa manera Catalina, durant el parèntesi a la Grober, també havia perdut algunes feines a cases particulars perquè el seu marit estava empresonat:

"Per anar a fer feines, demanaven referències. Et deien "és molt bona noia, molt trempada, però té el seu home a la presó", i ja estava!"¹³⁰.

Al preguntar-li sobre els seus sentiments a l'hora de fer front a tota aquella situació, el testimoni de Catalina no deixa espai pel dubte:

"Penses tantes coses, que si tu haguessis pogut fer tot el que pensaves no n'hagués quedat cap (...). Et senties tan humiliada..."¹³¹.

¹²⁹ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

¹³⁰ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

¹³¹ Entrevista a Catalina R. F. (02-12-2005).

Quan Catalina R. F. va aconseguir recuperar la feina a la fàbrica Grober, afegit a la posterior incorporació del seu marit a la vida laboral, el matrimoni va poder recuperar amb lentitud una certa normalitat.

Al fer el seixanta anys, Catalina es va jubilar de la Grober. Era el 1976 i havia estat fent gairebé la mateixa feina des que encara era una nena.

VIDES PARAL LELES, LLOCS COMUNS

Tal i com s'ha pogut comprovar, les dones seleccionades per realitzar les entrevistes de la nostra investigació han tingut vides paral·leles. En molts casos sense cap punt d'intersecció de les unes amb les altres, però tot i les diferències d'edat, de procedència geogràfica i de posició social, els seus testimonis han coincidit en diverses qüestions. Possiblement, un estudi més aprofundit i rigorós ens permetria definir-ho com a llocs comuns de l'univers femení.

Entre aquests punts de coincidència, es pot destacar, per exemple, el moment de la primera menstruació com a data clau d'entrada a l'edat adulta. Tant Catalina com Dolors recorden el moment amb alegria. La primera ens va explicar: "*Jo estava contenta perquè podia dir a les amigues que m'havia vingut la regla, en parlàvem, "ja ho saps? m'ha vingut la regla!"*"¹³². Pel que fa a Dolors, ens va expressar la seva preocupació:

"Va ser un problema per mi. Tenia una cosina que encara no tenia deu anys i que ja la tenia, jo no la vaig tenir fins als catorze. Tenia una meva amiga que va marxar del poble i ens escrivíem, jo li deia "encara no tinc la regla". Quan la vaig tenir vaig estar molt contenta. i...) Era una sensació de "sóc una noia""¹³³.

La menstruació va ser un moment crucial a les seves vides, i un dels pocs moments que van rebre consells sobre sexualitat. La persona encarregada de parlar amb elles sempre era la seva mare. Més que una conversa, però, es tractava d'advertiments sobre com s'havien de comportar a partir d'aleshores, sobretot amb els nois. Catalina recorda que la seva mare li "*va fer un predicot, "no ho diguis a ningú i als nois menys, perquè això no es diu", em va dir*"¹³⁴. L'experiència de Dolors va ser molt similar: "*la mama em va dir que no ho digués, que al tanto amb els nois, però jo no n'era gaire. Sí que hi havia noies*

¹³² Entrevista a Catalina R. F. (07-10-2005).

¹³³ Entrevista a Dolors P. G. (14-10-2005).

¹³⁴ Entrevista a Catalina R. F. (07-10-2005).

que sempre estaven voltades de nois, però jo no n'era gaire...¹³⁵. Tots aquests fets a l'entorn de les primeres menstruacions, més que comentar-los amb la mare, Dolors "ho parlava molt amb les amigues, amb la mama no"¹³⁶.

El punt de coincidència absolut entre les cinc dones entrevistades és el ball com a instrument per establir vincles relacionals amb persones del sexe masculí. Ballar era una manera de conèixer nois i un primer pas que podia continuar amb el festeig, estadi més formal que ja requeria el consentiment patern.

Sobre aquesta activitat Catalina ens explicava que:

"Un cop vaig haver començat a anar a treballar la meua vida va canviar, perquè agafaves amigues. Els dijous feien ball a l'Ateneu, quan sortíem de treballar, i fins a les vuit quarts de nou, anàvem a ballar"¹³⁷.

Per damunt de tot, però, el dia assenyalat per fer-ho era el diumenge a la tarda, que també era quan hi anava la Carme. Per ella, i les seves amigues del carrer Ginesta, el lloc de trobada era la Piscina de la Devesa¹³⁸. Tant Catalina com Carme ens van comentar que a Girona, durant els mesos d'estiu, el principal esbarjo eren les festes de carrer. La primera recordava que a "les tardes tocaven sardanes i a les nits feien ball"¹³⁹. Per la segona, la principal diferència amb anar a la Piscina, és que a les revetlles hi anava acompanyada de la seva mare, que la controlava molt:

"Si estaves ballant, quan acabaves el ball i t'agradava el ballador, deies "en ballem un altre", però jo no, anava amb la meua mare, que des de l'altra punta, em cridava i em deia "nena, vine cap aquí"¹⁴⁰.

I és que aleshores no estava gaire ben vist que una noia s'estigués amb un noi entre els dos balls si la parella no festejava formalment.

¹³⁵ Entrevista a Dolors P. G. (14-10-2005).

¹³⁶ Entrevista a Dolors P. G. (14-10-2005).

¹³⁷ Entrevista a Catalina R. F. (07-10-2005).

¹³⁸ Entrevista a Carme A. V. (07-10-2005).

¹³⁹ Entrevista a Catalina R. F. (07-10-2005).

¹⁴⁰ Entrevista a Carme A. V. (07-10-2005).

A l'hora d'analitzar els punts de sociabilitat no formal de Girona sempre s'ha donat molta importància a les tertúlies que s'organitzaven a diversos cafès de la ciutat. És evident que els personatges significats políticament o intel·lectualment es trobaven en aquells tipus de reunions, però els gironins i les gironines també utilitzaven altres estratègies relacionals. En aquest sentit Catalina, en una de les nostres converses, evocava que durant la seva joventut la Rambla era el punt de trobada inevitable. Els nois hi circulaven en un sentit mentre que les noies ho feien en l'altre. Si un coneixia una jove amb qui volia parlar aleshores abandonava el seu grup i s'afegia al d'elles. El següent pas era que el noi acompanyés la noia fins la porta de casa seva. D'aquesta manera s'anaven coneixent mútuament, fins que ell se li declarava i li demanava "de festejar". Llavors el noi pujava al domicili d'ella per demanar permís als pares per sortir amb la seva filla formalment. Aquest era el pas previ però definitiu abans del matrimoni¹⁴¹.

Veient algunes de les primeres imatges en moviment enregistrades a Girona i que actualment es conserven a l'Arxiu Municipal de la ciutat es constata la veracitat de l'aportació del testimoni de Catalina. La Rambla era el centre neuràlgic i la càmera la capta plena de gent, on nois i noies hi circulen en petits grups, saludant-se entre ells.

A principis del segle XXI les relacions entre joves d'ambdós sexes s'estableixen d'una manera radicalment diferent a com es feia durant les dècades centrals del nou-cents. Malauradament els testimonis d'aquella època estan desapareixent i amb ells ho fa una informació que amb poca freqüència recullen els llibres d'història. Així doncs, és fonamental documentar hàbits i costums propis com ara el "ramblejar". Ens serveix per demostrar la interacció entre collectius de la ciutadania amb els punts més emblemàtics de la geografia urbana d'una ciutat com Girona.

¹⁴¹ Entrevista a Catalina R. F. (07-10-2005).

CONCLUSIONS

Recentment la historiadora Teresa Vinyoles¹⁴² reflexionava sobre el fet que les dones siguin considerades un col·lectiu global, a diferència dels homes, que se solen classificar per aspectes relacionats amb la seva condició econòmica, cultural, política o social. Certament ella es referia a la història medieval, però fàcilment es podria fer l'analogia amb l'època contemporània. Al cap i a la fi amb la realització del nostre projecte becat hem volgut analitzar la situació de la Dona gironina al llarg de tot el segle XX, però els resultats de la nostra recerca ens han ofert una visió molt més polièdrica que unívoca. El buidatge sistemàtic del *Diario de Gerona*, per exemple, ha evidenciat l'interès que tenia la premsa local en seguir les informacions relacionades amb els moviments femenins just quan aquests guanyaven força arreu d'Europa i als Estats Units.

La nostra recerca hemerogràfica, però, també ens ha fet palès el delimitat paper que es volia assignar a la dona des de determinats posicionaments ideològics. Se la definia com a esposa i com a mare, garant de la base de la família i de l'estabilitat social. En aquest sentit, a les pàgines del *Diario de Gerona* hem llegit articles on s'insistia que el sexe femení no utilitzés un llenguatge groller a l'hora de parlar, o que no es deixés seduir per les modes ni que vestís de manera provocativa.

Ara bé, sense cap mena de dubte, el resultat més important de l'anàlisi de la premsa publicada abans de 1936 és que hem pogut documentar l'existència a Girona d'associacions femenines de caire cultural, polític, religiós i esportiu. No només hem demostrat de la seva presència sinó també de la seva vitalitat fins l'esclat de la guerra civil. L'organització de cursos i xerrades, així com la publicació d'articles o les allocucions radiofòniques posen de manifest que les gironines del primer terç del nou-cents eren bastant més visibles del que ens expliquen els llibres d'història dedicats a l'estudi d'aquella època. Ara bé, són

¹⁴² Vinyoles, T. *Historia de les dones a la Catalunya medieval*. Biblioteca d'Història de Catalunya. Eumo editorial & Pages editors. Vic, Lleida, 2005.

totes les Dones de la ciutat, o només, igual que passava amb els homes de l'època, una petita part elitista?

Precisament l'altre gran eix de la nostra investigació, el treball amb fonts orals, ens ha posat al descobert un tipus de dona massa sovint oblidada per la Història: la nena convertida en minyona, la cambrera de fonda de postguerra, la treballadora de fàbrica...

Gràcies a les entrevistes mantingudes amb diferents dones també hem pogut recollir la seva visió i les seves experiències d'alguns dels fets més importants del nostre passat recent com ara la Segona República, la guerra civil o el franquisme. I el més important és que ara, gràcies a les vivències d'aquestes persones, tenim el punt de vista femení i gironí d'aquests episodis. Precisament aquestes converses han estat útils per valorar la necessitat de fer recerques més àmplies en àmbits de la història social i econòmica de la Girona del segle XX, com ara l'estudi de la fàbrica Grober, on la mà d'obra era majoritàriament femenina.

Malgrat les divergències entres les testimonis hi ha determinats denominadors comuns que ens permeten parlar de Dona, en tant que col·lectiu global. Les entrevistes han posat de relleu, per exemple, la importància que poden tenir en les relacions socials fets aparentment banals i poc valorats pels historiadors com ara el ball, les festes de carrer o les passejades per la Rambla. Probablement si especialistes en antropologia portessin a terme treballs d'investigació en aquest terreny s'enriquiria moltíssim la història social de la ciutat. Aquesta coincidència entre les entrevistades també es fàcilment detectable en aspectes tan íntims com ara la menstruació, el matrimoni o la maternitat. Vitals en la vida d'una dona però que la historiografia tradicional ha obviat, de la mateixa manera que les ha oblidat a elles com a part d'un tot més ampli que hauria de ser l'anàlisi de la societat en el seu conjunt.

Certament, en molts aspectes el segle XX va ser la centúria en què les dones van deixar de ser invisibles per passar a convertir-se en ciutadanes de ple dret, gràcies a les lluites i reivindicacions constants que han anat fent moltes generacions diferents. Ara, a la societat del segle XXI poden assolir el mateix

protagonisme que els homes, almenys des d'un punt de vista teòric. Tot i això el camí no ha acabat. Per exemple la seva invisibilitat encara és manifesta en el camp de la historiografia a tots els nivells, també el local. Les dones han de conèixer i saber que en èpoques passades les van precedir altres com elles que també van defensar els seus drets i que van ser protagonistes de la història participant en tots els àmbits que configuren una societat: la política, l'economia, la cultura, l'esport i la religió.

Fins al moment de desenvolupar el nostre projecte de recerca no es coneixia pràcticament res de l'activitat femenina a la Girona contemporània. Després d'aquests mesos de feina intensa hem pogut començar a illuminar, ni que sigui tènue, la situació de les gironines al llarg del segle passat. Esperem que la nostra modesta aportació només sigui un primer pas que obri el camí a treballs més ambiciosos i aprofundits.

PROPOSTES PER FUTURES RECERQUES

Coincidint en el temps amb la concessió de la *Beca 8 de març* convocada per l'Ajuntament de Girona, Europa commemorava, amb gran pompa, el seixanta aniversari de l'alliberament dels camps d'extermini nazi. Per Espanya i Catalunya l'efemèride va tenir una especial significació perquè era la primera vegada que els representants democràtics del nostre país assistien als actes oficials, fent costat als supervivents i als familiars de les víctimes de la deportació.

Parlar de recuperació de la memòria històrica s'ha posat de moda: documentals televisius, reportatges en premsa, llibres, exposicions, etc. En aquests casos la mirada sol estar posada, només, en la guerra civil i el franquisme, però "recuperar la memòria històrica" ha de voler dir molt més que parlar d'aquestes èpoques. Ha de significar un acte de justícia per totes aquelles persones a qui no s'ha explicat la seva pròpia història, i aquest, encara, és el cas de les dones. Cadascú hi pot aportar el seu gra de sorra des del seu àmbit d'actuació. Des de la nostra ciutat també es pot fer si hi ha voluntat política i consciència cívica de la imperiosa necessitat de fer visible d'una vegada per totes el paper de les dones en la Girona contemporània.

L'Ajuntament ha fet el primer pas convocant la *Beca 8 de març*, però si es pren la determinació de potenciar definitivament la història de gènere hi ha molt camí per recórrer i en direccions tant variades com complementàries. Des del nostre punt de vista, el consistori municipal, establint sinèrgies amb els agents específics de cada àrea, podria desenvolupar accions en, com a mínim, tres àmbits diferents: educació, difusió i recerca.

EDUCACIÓ

Tradicionalment, des de l'administració local s'ha treballat per incentivar el coneixement dels elements característics de la ciutat als infants i joves. Creiem que la història de les gironines podria ser un tema interessant per desenvolupar, per exemple, en un crèdit de síntesi ofertat per les escoles de Girona.

De la mateixa manera, valdria la pena aprofitar la potencialitat de les noves tecnologies. Tenint en compte que els més joves estan molt avesats a utilitzar internet com a font d'informació, es podria valorar la possibilitat de crear un lloc web on es recollissin, de manera clara, pràctica i entenedora, els resultats de les investigacions relacionades amb la història de gènere. Aquesta informació, gestionada en col·laboració amb els agents educatius, podria ser una bona eina de treball per complementar i ampliar el contingut explicat a les aules.

DIFUSIÓ

Tot i que s'oblida massa sovint, la producció historiogràfica ha de tenir la voluntat i ha d'esforçar-se en fer arribar el resultat de les investigacions a la ciutadania. A més, la divulgació de la història s'ha de fer a diversos nivells perquè no tothom coincideix en interessos ni coneixements. Des de ja fa molts anys l'Ajuntament, mitjançant els responsables de l'Arxiu Municipal, han fet un aposta clara per potenciar publicacions dedicades a la història de Girona. Tenint en compte aquesta llarga experiència es podria assajar la possibilitat de crear una línia de monografies dedicades a les dones, o si més no, incloure la història de gènere en futurs projectes editorials d'àmbit més generalista que es projectessin des del consistori.

Les exposicions són una altra de les habituals estratègies de difusió per arribar a la societat. Els possibles temes en què es podrien posar en relació la història de Girona i la de les dones és vastíssim: associacionisme cultural, esport femení, les treballadores de la Grober, el paper de les dones durant la guerra civil...El llistat pot ser infinit.

Malgrat tot, és una evidència que actualment els mitjans de comunicació són la principal font d'informació i coneixements per la majoria de la població. Una de

les estratègies que s'ha començat a explorar recentment a Girona és la possibilitat d'utilitzar la televisió local per fer divulgació de la història de la ciutat. Aquesta experiència podria ser una bona base per projectes més ambiciosos que tinguessin les dones com a protagonistes. Des del consistori es podrien encarregar documentals puntuals o seriatos dedicats als temes que es consideressin més escaients. Aquesta mena de productes audiovisuals, a més de ser emesos per televisió, també es podrien editar en DVD per distribuir-los a les escoles i a les biblioteques de la ciutat, així com fer-ne un tiratge comercial perquè estigués a l'abast de tothom que el volgués adquirir a un preu assequible.

Des de fa uns anys, una de les accions que s'ha portat a terme a la ciutat ha estat la col·locació d'unes petites plaques informatives de fets destacats de la història de Girona als indrets on van succeir. Majoritàriament es tracta de llocs de naixement o de residència de personalitats relacionades amb la cultura i la política, però també n'hi ha algunes dedicades a entitats, com és el cas de la que hi ha a la Rambla per recordar la fundació del Girona Futbol Club. Creiem que una manera de fer visibles les dones de la ciutat seria col·locar plaques on elles siguin les protagonistes a nivell individual o col·lectiu.

RECERCA

Tot el que hem exposat fins ara només es pot dur a terme si hi ha una producció historiogràfica rigorosa i de qualitat. La recerca és fonamental per generar coneixement.

La convocatòria de la *Beca 8 de març* demostra que l'Ajuntament té interès en potenciar la investigació, però es poden realitzar altres iniciatives molt variades. Una d'elles pot ser l'elaboració d'un diccionari biogràfic de gironines del segle XX. Recollir el màxim de dades possible d'aquelles dones que van tenir un paper destacat a la ciutat seria una bona eina perquè els historiadors, en cas, per exemple, de trobar-se algun nom femení durant les seves recerques, no l'obviessin perquè no en tenen informació.

Un treball d'aquestes característiques podria ser un bon embrió per un projecte més ambiciós: un diccionari biogràfic on s'apleguessin les vides de dones de

totes les èpoques. Seria una obra definitiva que marcaria un punt d'inflexió en la historiografia gironina.

Durant el desenvolupament del nostre projecte ens hem adonat de la importància de les fonts orals. Malauradament ens aporten un tipus d'informació que fàcilment desapareix amb la mort d'aquestes persones. Com hem exposat reiteradament, hi ha molts aspectes de la vida de les dones que només es poden conèixer parlant directament amb elles, perquè no es poden trobar ni als llibres, ni a la premsa ni als arxius. Per això potser valdria la pena valorar la possibilitat de dedicar recursos humans i materials a enregistrar les vivències de les gironines de més edat. El contingut d'aquestes entrevistes seria un fons documental de primer ordre per futures investigacions. Qui millor que una treballadora de la Grober, per exemple, ens pot explicar com era la fàbrica per dins i quina era la feina que ella hi realitzava? Qui millor que una dona ens pot explicar la sensació d'humiliació que patia el 1939 quan portava el dinar al seu marit empresonat? Són episodis d'una història massa sovint anònima que hauríem de conservar per les generacions futures.

VALORACIÓ PERSONAL

Personalment sempre he cregut en la necessitat vital de fer arribar a la societat el coneixement historiogràfic generat per les investigacions, i molt especialment quan el treball dels historiadors pot descobrir aspectes desconegudíssims del nostre passat. El llistat d'accions i activitats exposades fins ara precisament poden facilitar aquest transvasament d'informació, i fins i tot poden canviar el concepte d'història que hem tingut fins ara.

Per la ciutat la *Beca 8 de marg* és un primer pas, i pel que fa a mi també. Després d'aquestes mesos d'intensa recerca m'he adonat que, en la majoria d'aspectes, només coneixia i estudiava la història de la meitat de la ciutadania. Per això he prè la determinació de continuar dedicant-me a la recerca de gènere amb un sol objectiu: tenir suficient informació de les dones de Girona perquè en els pròxims llibres d'història de la ciutat hi siguin tan visibles com els homes. Serà l'única manera de fer, definitivament, la Història de Girona.

BIBLIOGRAFIA

Aresti, N. *Médicos, donjuanes y mujeres modernas*. Ediciones Universidad del País Vasco, Bilbao, 2001.

Bertrana, A. *Memòries fins el 1935*. Ed. Pòrtic, Barcelona, 1973. Carreras Artau, T. *La meva Girona. Memòries de Tomás Carreras i Artau*.

Collecció de Monografies de l'Institut d'Estudis Gironins, núm. 16, Girona, 2001. Pg. 50.

Clara, J. *Girona sota el franquisme, 1939-1976*. Col. Quaderns d'Història de Girona, Diputació i Ajuntament de Girona, Girona, 1991. Clara, J. *Els filis de la llum. Els francmaçons de les comarques gironines (1811-1987)*. Carles Vallès ed., Figueres, 1987.

Costa i Fernàndez, Ll. *Història de la premsa a la ciutat de Girona (1787-1939)*. Col. de Monografies de l'I.E.G., núm. 12, Girona, 1987.

Costa Fernàndez, Ll. *La Dictadura de Primo de Rivera. Comunicado i propaganda a les comarques gironines*. Rafael Dalmau, Editor. Barcelona, 1995.

Diversos autors. *Dones i feminisme* a Revista de Girona, núm. 201, juliol-agost 2000.

Diversos Autors. *El temps de les dones* a Presència, núm. 546, març 1981.

Duby, G. i Perrot, M. *Historia de las mujeres. El siglo XX*. Editorial Taurus, Madrid, 2003.

Fulcarà i Torroella, Ma. D. *Girona i el modernisme. Contribució a la història dels ambients polític-culturals del començament de segle*. Col. de Monografies de l'I.E.G., núm. 5, Girona, 1976.

Huertas, Josep Ma. (dir.), *200 anys de premsa diària a Catalunya. 1792-1992*.

Collegi de Periodistes de Catalunya, Barcelona, 1995.

Marfany, J.L. *La cultura del catalanisme*. Empúries, Barcelona, 1995.

Maymí, J. *La Girona convulsa. Entre la illusió i el desencís (1923-1939)*.

Col

- Quaderns d'Història de Girona, Diputació i Ajuntament de Girona, Girona, 2004.
- Nash, M. *Mujeres en el mundo. Historia, retos y movimientos*. Alianza editorial. Madrid, 2004.
- Palol, M. de. *Girona i jo*. Ed. Pòrtic, Barcelona, 1972.
- Puigbert, J. *La Girona de la Restauració. Girona, 1874-1923*. Col. Quaderns d'Història de Girona, Diputació i Ajuntament de Girona, Girona, 1995.
- Vinyas i Comas, J. *Memòries d'un gironí*. Impremta Masó, Girona, 1932.
- Vinyoles, T. *Història de les dones a la Catalunya medieval*. Biblioteca d'Història de Catalunya. Eumo editorial & Pagès editors. Vic, Lleida, 2005.

CONVOCATÒRIA 2005

**beca
8 de març**

**DE RECERCA DE LA
MEMÒRIA HISTÒRICA DE
LES DONES A GIRONA**